

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРЫХ ЖАНА ЧӨЛКӨМ ТААНУУ ИНСТИТУТУ
ЧӨЛКӨМ ТААНУУ ЖАНА КЫРГЫЗ ТААНУУ КАФЕДРАСЫ**

**УЛУТТУК ЖАНА ЧӨЛКӨМДҮК КООПСУЗДУК
(Окуу куралы)**

Бишкек 2023

“Улуттук жана чөлкөмдүк коопсуздук” аталышындагы окуу куралы “Азыркы мезгилдеги Кыргызстандын Шанхай кызматташтык уюмунун алкагындагы коопсуздук маселелери” темадагы илимий - изилдөө долбору үчүн даярдалган отчеттун негизинде түзүлдү.

Түзүүчүлөр: т.и.к., доцент Каулбекова Р.А., ага окутуучу Шаршенбек кызы А.

Улуттук жана чөлкөмдүк коопсуздук. Студенттер үчүн окуу куралы. – Бишкек, 2023. 77 б.

Бул окуу куралында коопсуздук түшүнүгү, анын түрлөрү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунун мүчө мамлекеттери менен коопсуздук багытындагы кызматташуусу, Кыргызстандын экономикалык коопсуздугу ШКУ алкагында маалыматтык коопсуздук кызматташтыгы каралган.

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3
1-БӨЛҮМ. КООПСУЗДУК ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА МАҢЫЗЫ	6
1.1. “Коопсуздук” түшүнүгү.....	6
1.2. Коопсуздуктун түзүлүшү, субъекти, объекти, деңгээлдери.....	11
1.3. Коопсуздуктун түрлөрү.....	13
Текшерүү үчүн суроолор.....	26
2-БӨЛҮМ. КЫРГЫЗСТАНДЫН ШАНХАЙ КЫЗМАТТАШТЫК УЮМУНУН АЛКАГЫНДАГЫ КООПСУЗДУК МАСЕЛЕЛЕРИ	28
2.1. Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунун мүчө мамлекеттери менен коопсуздук багытындагы кызматташуусу.....	28
2.2. Шанхай кызматташтык уюмунун алкагында Кыргызстандын маалыматтык коопсуздук кызматташтыгы.....	34
2.3. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу жана Шанхай кызматташтык уюму.....	46
ТЕКШЕРҮҮ ҮЧҮН СУРООЛОР	54
КОРУТУНДУ	56
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	59
ТЕСТТИК ТАПШЫРМАЛАР	63
КОШУМЧА ТАПШЫРМАЛАР	65
ТЕРМИНДЕР СӨЗДҮГҮ	67

Киришүү

Азыркы учурда Улуттук коопсуздукту камсыздоо маселеси мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн жана стратегиялык кызыкчылыктарын ишке ашыруунун негизги шарттарынын бири болуп саналат. Ал мамлекеттин ички жана тышкы саясатынын өзөгүн түзгөн комплекстүү түшүнүк катары коомдук, саясий, экономикалык жана аскердик тармактардагы туруктуулукту камсыздоого багытталган.

Улуттук коопсуздукту камсыздоонун максаты — өлкөнүн суверенитетин жана аймактык бүтүндүгүн сактоо, ички коомдук стабилдүүлүктү бекемдөө, ошондой эле жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин коопсуз жашоосу үчүн зарыл болгон шарттарды түзүү болуп саналат.

Демек, улуттук коопсуздук — бул мамлекеттин, коомдун жана жеке адамдын жашоосунун туруктуулугун камсыз кылуучу узак мөөнөттүү стабилдүүлүк абалы. Ал – коомдук жана мамлекеттик системанын өзүнүн негизги кызыкчылыктарын жана баалуулуктарын ар кандай реалдуу жана олуттуу коркунучтардан сактай билүү жөндөмүн мүнөздөйт. Башкача айтканда, улуттук коопсуздук — бул жетиштүү деңгээлдеги корголгондук абалы, анда мамлекет ички жана тышкы коркунучтарды өз убагында аныктап, аларды бейтарапташтыруу боюнча эффективдүү чараларды көрө алат [1].

Ал эми «Чөлкөмдүк коопсуздук» термини илимий адабияттарда жана эл аралык мамилелер теориясында адатта эки негизги мааниде колдонулат — кеңири жана тар мааниде.

Кеңири мааниде, «регион» түшүнүгү бир нече мамлекеттерди камтыган геосаясий мейкиндикти билдирет. Мисалы, Европа региону, Жакынкы Чыгыш региону же Азия–Тынч океан аймагы. Бул учурда регионалдык коопсуздук — эл аралык коопсуздуктун курамдык бөлүгү катары каралат жана ал белгилүү бир геосаясий мейкиндиктеги эл аралык мамилелердин абалын, ошондой эле мамлекеттер ортосундагы өз ара ишенимдин, кызматташуунун же чыңалуунун деңгээлин чагылдырат.

Тар мааниде алганд, чөлкөм түшүнүгү мамлекеттин аймагындагы белгилүү бир бөлүккө, анын социалдык, этникалык же административдик биримдигине тиешелүү. Мындай учурда чөлкөмдүк коопсуздук өлкөнүн ички саясий системасынын туруктуулугун, аймактык бүтүндүгүн жана коомдук ынтымакты камсыздоого багытталган. Башкача айтканда, бул деңгээлде коопсуздук ички факторлорго – аймактык башкарууга, коомдук стабилдүүлүккө, этникалык мамилелерге жана экономикалык тең салмактуулукка түздөн-түз байланыштуу.

Бул эки деңгээл бири-бири менен тыгыз байланышта, анткени ички (аймактык) коопсуздуктун абалы көп учурда мамлекеттин регионалдык жана эл аралык абалына түздөн-түз таасир этет. Демек, регионалдык коопсуздук — бул ички жана тышкы факторлордун өз ара аракетинин натыйжасы катары каралышы керек.

Демек, «Коопсуздук» термини илимий жана практикалык чөйрөлөрдө кеңири колдонулган көп тармактуу түшүнүк болуп саналат. Ал көптөгөн социалдык, саясий, экономикалык жана экологиялык процесстерге тиешелүү жана өзүнө конкреттүү субъектке мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү гана эмес, жалпы көп тармактуу мүнөздөгү белгилерди да камтыйт. Андыктан, коопсуздук түшүнүгү ар түрдүү илимий изилдөөнүн объектиси болуп келет.

1-БӨЛҮМ. КООПСУЗДУК ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА МАҢЫЗЫ

Коопсуздук феномени адамзат коомунун өнүгүү тарыхында өзгөчө орунду ээлеп келген. Байыркы доорлордон тартып эле коопсуздукка умтулуу адамдарды коомдук биримдиктерге бириктирген негизги мотивдердин бири болгон. Алгач коопсуздук жеке адамдын жашоосунун жана мүлкүнүн сакталуусуна багытталган болсо, кийинчерээк коомдун жана мамлекеттин негизги максатына айланган. XIX кылымдагы орус изилдөөчүлөрү белгилегендей, «жеке жана мүлктүк коопсуздукту камсыз кылуу зарылдыгы мамлекеттин түзүлүшүнө негиз болгон, жана дал ушул зарылдык анын негизги максаты менен миссиясын аныктайт». Бул идеяны Сократ да биздин доорго чейинки V кылымда эле белгилеп, мамлекеттин түзүлүшүнүн негизи анын өзүн жана жарандарын коргоо зарылчылыгы менен шартталарын көрсөткөн.

1.1. “Коопсуздук” түшүнүгү

Азыркы дүйнөдө болуп жаткан локалдык жаңжалдар, климаттык жана табигый өзгөрүүлөр, ошондой эле адамзаттын жашоосун камсыз кылуучу ресурстардын кыскарышы же жоголуу коркунучу глобалдык деңгээлде коопсуздукту камсыз кылуунун жаңы ыкмаларын иштеп чыгууну объективдүү зарылдыкка айлантты. Бул жагдайлар эл аралык коомчулукта коопсуздуктун жаңы концепцияларын жана механизмдерин түзүү боюнча илимий-теориялык жана практикалык сунуштардын жаралышына өбөлгө болду.

Мындай шартта коопсуздуктун жаңы тенденциялары пайда болууда, алардын мазмуну салттуу аскердик жана саясий аспектилер менен гана чектелбестен, социалдык, экономикалык, экологиялык, технологиялык жана гуманитардык өлчөмдөрдү да камтыйт. Башкача айтканда, коопсуздуктун азыркы концепциясы адамзаттын жыргалчылыгын жана глобалдык туруктуулукту камсыз кылуунун комплекстүү, системалуу жана интеграцияланган процесси катары каралат.

Коопсуздукту камсыз кылуу коомдук турмуштун бардык тармактарында — саясий башкаруудан тартып социалдык саясатка, экономикадан маалымат

чөйрөсүнө чейин — адамдын негизги укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруунун маанилүү шарты болуп саналат. Бул процесстин натыйжалуу ишке ашырылышы азыркы демократиялык коомдун потенциалын толук кандуу өнүктүрүүгө, коомдук мамилелерди тең салмактуу жана прогрессивдүү нукта өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Мындай шарттарда коопсуздук категориясын адамдын жашоосунун ажырагыс элементи, мамлекеттин жана коомдун туюк эмес, динамикалык жана туруктуу иштөөсүнүн негизи, ошондой эле адамзат цивилизациясынын прогрессивдүү өнүгүшүнүн зарыл алкагы катары кароого негиз бар. Башкача айтканда, коопсуздук бүгүнкү күндө жөн гана коргонуу же туруктуулук маселеси эмес, тескерисинче, социалдык өнүгүүнүн, инновациянын жана глобалдык стабилдүүлүктүн стратегиялык фактору болуп калды.

Коопсуздук түшүнүгү айкын биологиялык категорияга ээ жана белгилүү бир мааниде адамдын өзүн-өзү сактоо инстинкти менен чечмелениши мүмкүн. Ушуга байланыштуу коопсуздук – бул коомдун бардык чөйрөлөрүнө, жалпы эле адамдын ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө таасир этүүчү көп функциялуу, көп кырдуу жана көп факторлуу көрүнүш экенин белгилей кетүү керек¹. Мындай концепциянын маани-маңызын аныктоо, ошондой эле инсандын, коомдун жана мамлекеттин таламдарын кыйла натыйжалуу коргоого мүмкүндүк берүүчү чаралардын системасын аныктоо үчүн, биринчи кезекте коопсуздуктун түшүнүгүн жана анын мазмунун аныктоо зарыл. Бул термин юридикалык адабияттарда, мыйзамдарда, ченемдик укуктук актыларда, ошондой эле массалык маалымат каражаттарында, күнүмдүк турмушта да көп колдонулат. Бирок, акыркы убакытка чейин эле изилдөөчүлөр коопсуздукту конкреттүү социалдык көрүнүш катары философиялык жана методологиялык проблемаларына аз көңүл бурушкан².

1 Чуваков О. А. К вопросу определения понятия безопасности [Электронный ресурс] - <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5572/1/191-197.pdf>

2 Чуваков О. А. К вопросу определения понятия безопасности [Электронный ресурс] - <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5572/1/191-197.pdf>

Байыркы доордо да адам тарабынан коопсуздуктун мааниси адамзатынын кадимки түшүнүгүнүн алкагынан чыккан эмес жана алар коркунучтун же жамандыктын жоктугу катары чечмелешчү. Мындай күнүмдүк мааниде «коопсуздук» терминин, мисалы, байыркы грек философу Платон колдонгон. Ошол эле учурда, орто кылымдарда Роберттин сөздүгүнө ылайык, коопсуздук деп өзүн ар кандай коркунучтан корголгон деп эсептеген адамдын тынч маанайы катары түшүндүрүлгөн. Бирок бул мааниде бул термин Европа элдеринин сөз байлыгына XVII кылымга чейин бекем кирген эмес, сейрек колдонулган³.

«Коопсуздук» түшүнүгү Батыш Европа мамлекеттеринин илимий жана саясий чөйрөлөрүндө Т.Гоббс, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, Б.Спиноза жана башка XVII - XVIII кылымдагы ойчулдардын философиялык концепцияларынын аркасында реалдуу коркунучтун (физикалык да, моралдык да) жоктугунан келип чыккан жан дүйнө тынчтыгынын абалы маанисинде кеңири жайылган. Дал ушул мезгилде илимпоздор бул концепцияны теориялык жактан өнүктүрүүгө алгачкы аракеттерди жасашкан. Эң кызыктуу версия болуп, - коопсуздук бул эч кимден жана эч нерседен коркпой турган абал деп эсептеген Сонненфельс тарабынан сунушталган версия саналган. Конкреттүү бир адам үчүн мындай жагдай жеке коопсуздукту билдирсе, мамлекеттин корко турган эч нерсеси жок абалы коомдук коопсуздукту түзгөн⁴.

Азыркы учурда **илимий чөйрөдө коопсуздук түшүнүгүнө болгон мамиле олуттуу өзгөрүүгө дуушар болууда**. Алсак, В.И.Спиридонова белгилегендей: илимий адабиятта «коопсуздук» термини эки ача мааниге ээ жана бул түшүнүктүн так аныктамасы али иштелип чыга элек. Кээде коопсуздук максат катары каралат, башка учурларда концепция катары, кээ бир учурларда илимий программа же илимий дисциплина катары каралат. Ушул убакытка чейин коопсуздуктун бирдиктүү концепциясы жок: “жеке коопсуздук”, “улуттук коопсуздук”, “эл аралык коопсуздук” жана

3 Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке. — М.: Юридический институт МИИТа, 2002, — [Электронный ресурс] - <https://pedlib.ru/Books/1/0363/index.shtml>

4 Зеленков М. Ю. Аталган эмгекте [Электронный ресурс] - <https://pedlib.ru/Books/1/0363/index.shtml>

“глобалдык коопсуздук” деген түшүнүктөр такыр башка проблемалардын комплексин карайт жана ар кандай тарыхый-философиялык контексттерден келип чыгат⁵.

Коопсуздук маселелери боюнча илимий адабияттарды талдоо аны түшүнүүнүн чек аралары кыйла кенен экендигин көрсөтүп турат. Эгерде мурда коопсуздук мамлекетке жана коомго карата каралса, учурда ал үчилтикке – инсанга, коомго, мамлекетке карата каралат. Мурда коопсуздук негизинен мамлекеттин тышкы жана ички оппоненттеринин диверсиялык аракеттери менен байланыштуу болсо, бүгүнкү күндө мамлекеттин коопсуздугу аскердик чабуул, аймакты басып алуу гана эмес, калкты физикалык жактан жок кылуу коркунучуна байланыштуу болот. Кеңири мааниде «коопсуздук» түшүнүгү белгилүү бир коомдун жарандарына цивилизациялуу жашоо, өнүгүү жана өзүн көрсөтүү үчүн зарыл шарттарды камсыз кылууну камтыйт⁶.

Ошондуктан кээ бир изилдөөчүлөр инсандын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун мамлекеттик институттардын коопсуздугун камсыздоо менен гана камсыз кылуу позициясын сунушташат. Демек, К.Б.Степашин күчтүү мамлекет жана күчтүү күч гана адамдын табигый укуктарынын, эркиндигинин жана инсандын кадыр-баркынын гаранты боло алат дегенге кошулат. Бирок, анын пикиринде, бийлик бул укуктардын жана эркиндиктердин бузулушуна себеп болушу мүмкүн, ал өзү адам жана коом үчүн коркунучтуу болуп калышы мүмкүн болгон. Мындай шартта адам жана коом мамлекеттин барымтасына айланып калышы мүмкүн деген⁷.

Башка изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча «коопсуздук» түшүнүгү бул сөздүн этимологиясы боюнча коркунучтун «жоктугун», коопсуздукту, ишенимдүүлүктү, башкача айтканда инсанга, коомго жана мамлекетке

5 Степашин С. В. Безопасность человека и общества (Политико-правовые вопросы): Монография. — СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1994. 11-б.

6 Чернявский Г. С., Кобелев Р. А., Исайчев Г. А. К вопросу исследования проблем безопасности России//Военная мысль. — 1994. — № 29. — С. 2-9. [Электронный ресурс] - [http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8189/1/167-172 .pdf](http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8189/1/167-172.pdf)

7 Степашин С. В. Безопасность человека и общества (Политико-правовые вопросы): Монография. — СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1994, 16-б.

(коопсуздук объектисине) эч кандай коркунучтун жоктугун билдирет. Ошол эле учурда «ишенимдүү» түшүнүгү «күчтүү, бекем» дегенди билдирет.

Ал эми Л.И.Шершеневдин «коопсуздук» терминин түшүнүү боюнча пикири башкача. Ал «коопсуздук концепциясы, анын структуралары жана механизмдери жаңы ноосфералык дүйнө таанымга, мамлекеттин максаттары жана турмуштук кызыкчылыктары жана негизги баалуулуктары, анын дүйнөлүк коомчулуктагы ролу жана орду жөнүндө жаңы идеяга негизделиши керек» деп эсептейт. Ошол эле учурда адам - жашоонун ноосфералык түзүлүшүнүн негизги элементи болуп саналат. Адамдын абсолюттук баалуулугу- бардык нерсенин чен-өлчөмү жана коомдун максаты – өзүнө, айланасындагыларга, айлана-чөйрөгө коопсуз типтеги адам болуп саналат⁸.

Юридикалык энциклопедияда коопсуздуктун төмөнкү түшүнүгү берилген: «Коопсуздук (англисче safety, security) – инсандын, коомдун жана мамлекеттин турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын ички жана тышкы коркунучтардан коргоонун абалы. Коопсуздуктун негизги объекттери: адам жана жаран - алардын укуктары жана эркиндиктери; коом - анын материалдык жана руханий баалуулуктары; мамлекет – анын конституциялык түзүлүшү, эгемендиги жана аймактык бүтүндүгү»⁹.

Ошентип, коопсуздук термини XII кылымдан тарта колдонула баштаганы менен бул шүнүк XVII кылымга чейин Батыш Европада кеңири колдонулган эмес. Ал эми XVII–XVIII к.к. дээрлик бардык өлкөлөрдө мамлекеттин негизги максаты - жалпы жыргалчылык жана коопсуздук деген көз караш үстөмдүк кылган.

Коопсуздук термини XX кылымдын биринчи жарымында тынчтык, кол салбоо, коргонуу деген сөздөрдүн синоними болуп келсе, XX кылымдын экинчи жарымында бул терминге жаны маани берилип, бул сөз өзгөчө кенири мазмунга ээ болду. XX кылымдын экинчи жарымында коопсуздук

8 Шершенев Л. И. Безопасность: государственные и общественные устои // Безопасность. — 1994. — № 4 (20). — С. 13.

9 Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М.: Юринформцентр, 1997, 47-б.

категориясын кенейтүүгө туура келди жана анын негизинде көптөгөн жаны терминдер пайда болду.

Коопсуздуктун учурдагы концепциясынын негизинде адабияттарда коопсуздуктун төмөнкүдөй аныктамасы сунушталат.

Коопсуздук – коомдун, мамлекеттин жана адамдын турмуштук маанилүү таламдарын, ошондой эле алардын бардык структураларын ички жана тышкы коркунучтардан коргоонун абалы жана өнүгүү тенденциясы.

1.2. Коопсуздуктун түзүлүшү, субъекттери, объекттери жана деңгээлдери

Коопсуздуктун структурасы татаал жана көп деңгээлдүү көрүнүш болуп эсептелет. Коопсуздуктун өзөгү, жалпы эле айтканда, коомчулуктун коркунучтар шартында өнүгүүнү улантууга жөндөмдүүлүгүн билдирет. Коркунучтар катарына качкындардын агымы, терроризм, мигранттардын агымы, сырттан өбөлгө берилген кылмыштуулук абалынын күчөшү, экологиялык көйгөйлөр жана башкалар кирет.

«Коопсуздук жөнүндө» мыйзамда коопсуздук деп «жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин жашоосу үчүн маанилүү кызыкчылыктарын ички жана тышкы коркунучтардан корголгон абал» аныкталат. Коопсуздук түшүнүгү коркунучтар, тобокелдиктер жана тобокел абалдарды эске албай туруп маанисин жоготот.

Коопсуздук тууралуу сөз болгондо, адатта, объекттин же субъекттин максаттуу функциясын сактап калуу жөндөмү жана субъект үчүн — анын ишмердүүлүгүн коопсуз аткара алуу жөндөмү түшүнүлөт. Бул учурда системанын абалы объекттер жана субъекттер өз максаттуу функцияларын аткара алган жөндөмдүүлүгү менен аныкталат. Эгер активдүү субъекттер тууралуу сөз болуп жатса, коопсуздук түшүнүгү субъекттин өз кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн эркиндикке ээ болушу менен байланыштуу.

Адистер коопсуздуктун чыныгы абалын анализдөөгө мүмкүнчүлүк берген негизги оперативдик элементтерди бөлүшөт. Алар: коопсуздуктун

субъекттери жана объекттери, коопсуздуктун деңгээлдери, коопсуздук коркунучтары, коопсуздуктун аспекттери же түрлөрү.

Коопсуздукту камсыздоонун негизги субъекти — мамлекет, ал бул функцияны мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлик органдары аркылуу жүзөгө ашырат.

Коопсуздукка байланыштуу расмий документтерде жарандар, коомдук жана башка уюмдар жана бирикмелер да коопсуздуктун субъекттери катары көрсөтүлгөн.

Негизги коопсуздук объекттерине төмөнкүлөр кирет:

- Жеке адам — анын укуктары жана эркиндиктери;
- Коом — анын материалдык жана руханий баалуулуктары;
- Мамлекет — анын конституциялык түзүмү, суверенитети жана аймактык бүтүндүгү.

Субъект жана/же объект ким болоруна жараша — жеке адам, коом, мамлекет же мамлекеттер сообществосу — тиешелүү коопсуздук деңгээли аныкталат.

Ошентип, **коопсуздукту камсыздоо/коргоо аракеттеринин предмети** төмөнкүлөргө бөлүнөт:

- Жеке же индивиддик коопсуздук;
- Социеталдык коопсуздук (коомдук коопсуздук);
- Улуттук коопсуздук (мамлекеттик коопсуздук);
- Эл аралык же коллективдик коопсуздук;
- Чектелбеген деңгээл — дүйнөлүк же глобалдык коопсуздук;
- Индивид менен коом же мамлекет ортосундагы аралык — топтук же бирдик деңгээли;
- Улуттук жана эл аралык/глобалдык деңгээл ортосунда — регионалдык деңгээл.

Регионалдык коопсуздукту түшүнүүнүн маанилүү жагы — ал коопсуздуктун абалын бир гана ири мамлекеттин аймагында эмес, эки же

андан көп мамлекеттин чек аралары менен бөлүнгөн тарыхый-этнографиялык аймакта да билдирет жана толук мамлекетти камтыбайт.

Башка оперативдик элемент — коопсуздук коркунучтарын түшүнүү.

Коопсуздук коркунучу — жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин жашоосу үчүн маанилүү кызыкчылыктарына тобокел туудурган шарттар жана факторлор комплексинен турат.

Ички жана тышкы коркунуч булактарынан келип чыккан чыныгы жана потенциалдуу коркунуч коопсуздукту камсыздоо ишмердүүлүгүнүн мазмунун аныктайт.

Бул ар кандай деңгээлдерди вертикал боюнча бөлүүгө алып келет: сырттан коргоо (тышкы коопсуздук) жана ичтен коргоо (ички коопсуздук).

Коопсуздук мамлекеттин бирдиктүү саясаты, коопсуздукту камсыздоодо экономикалык, саясий, уюштуруучулук жана башка чаралар аркылуу, жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин жашоосу үчүн маанилүү кызыкчылыктарына коркунучка жооп бере алуу менен ишке ашырылат.

Айрым коопсуздук деңгээлдери бардык субъекттер/объекттердин коопсуздугун сактоодо маанилүү: экологиялык, демографиялык, физикалык, экономикалык, социалдык, этнокультурдук, маалыматтык, технологиялык жана аскердик коопсуздук.

1.3. Коопсуздуктун түрлөрү

Коопсуздук — коомдун, мамлекеттин, инсандын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча коомдук ишмердүүлүктүн натыйжасы, ал коркунучтун ортосундагы карама-каршылыктарды чечүү процессинде социалдык кубулуш катары келип чыгат жана коомдун коркунучтун кесепеттерин жоюу зарылдыгы.

Коопсуздук боюнча каралган жалпы теориялык жоболор практикалык деңгээлде азыркы эл аралык мамилелер системасынын алкагында ачылат. Ошентип, социалдык уюмдардын мейкиндиктик-географиялык өз ара аракеттенүүсү менен коопсуздуктун үч салыштырмалуу өз алдынча (геосаясий) деңгээли байланыштырылат:

- *глобалдык коопсуздук;*
- *регионалдык коопсуздук;*
- *жеке мамлекеттердин коопсуздугу* (анын курамына мамлекеттик коопсуздук, коомдук коопсуздук, үй-бүлөлүк жана өндүрүштүк коопсуздук кирет).

Коомдук жашоонун функционалдык чөйрөлөрүнө жараша коопсуздуктун төмөнкү түрлөрү айырмаланат: саясий, аскердик, экономикалык, социалдык, маалыматтык жана экологиялык коопсуздук. Мындан тышкары, коопсуздук өзүнө тышкы жана ички аспектилерди камтыйт.

Маалыматтык коопсуздук (cyber security). Маанилүү маалыматты жана аны алып жүрүүчүлөрдү коргоо. Кууш мааниде - согуш коопсуздугуна тиешелүү (мамлекеттик сыр) мааниде каралышы мүмкүн, ошондой эле кең мааниде да түшүндүрүлөт - өтө маанилүү аскерий эмес маалыматты жана аны алып жүрүүчүлөрдү коргоо.

Экономикалык коопсуздук - кууш жана кең мааниде каралат. Кууш мааниде - согушсуз тынчтык мезгилде аскерий уюштурууну камсыздоо (аскер бюджети) жана согуш учурунда (согуштун кызыкчылыгында экономикалык иш-чараларды аткаруу жана өндүрүштү мобилизациялоо). Кеңири мааниде - стратегиялык жактан маанилүү тармактардын үстүнөн улуттук контролду сактап калуу, чет өлкөлүктөрдүн мындай тармакка кирүүсү өлкөнүн экономикалык бейкуттугуна коркунуч туудурусу мүмкүн.

Энергетикалык коопсуздук — бул мамлекеттин жана коомдун энергия булактарына туруктуу жеткиликтүүлүгүн жана колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу абалы. Ал өзүнө энергиялык ресурстарга жетүү, аларды натыйжалуу башкаруу жана энергетикалык тобокелдиктерге каршы туруу механизмдерин камтыйт.

Экологиялык коопсуздук - бул адамдын жана коомдун жашоо чөйрөсүнө туруктуу жана коопсуз шарттарды камсыздоо процесси. Анын негизги максаты — адамдын ишмердүүлүгү натыйжасында пайда болгон

табигый жана антропогендик тобокелдиктерди алдын алуу, ошондой эле экологиялык деградацияга тоскоолдук кылуу.

Ички коопсуздук (homeland security). Душмандарга террористтик же диверсиялык мүнөздөгү иш-аракеттерди жүргүзүү максатында аймакка жашырын кирүүтө мүмкүнчүлүк түзгөн жеке аймактагы кооптуу көрүнүштөрдү болтурбоо.

Идеологиялык коопсуздук. Кээде билим берүү коопсуздугу деп да аталат. Кандай аталса да мааниси - көөнөрбөс базалык баалуулуктарды жана калыптанган дүйнө таанымды муундан-муунга өткөрүп берүү дегенди түшүндүрөт.

Азык-түлүк коопсуздугу. Калкты тамак-аш менен толук камсыздандыруусуз социалдык жана экономикалык жактан туруктуу өнүгүү болбойт, ошондуктан мамлекет көптөгөн күч аракеттерин мына ушул коопсуздукту камсыздоо үчүн жумшап келет.

Азыркы учурда жана жакын келечекте эл аралык мамилелер системасында негизги түзүүчү субъект катары улуттук мамлекет — өзүнүн эл аралык макамы жана институттары бар өз алдынча өлкө болуп кала берүүдө. Ошондуктан, коопсуздук теориясы жана аны камсыз кылуу практикасы эң толук түрдө мамлекет деңгээлинде ачылып көрсөтүлөт.

Субъект/объект боюнча коопсуздуктун төмөндөгүдөй түрлөрү бар:

Улуттук коопсуздук (мамлекеттердин коопсуздугу). Коопсуздуктун субъектиси катары мамлекет каралат. Ал эми объектиси мамлекет жана ошол мамлекеттин эли. Улуттук коопсуздуктун маңызын түшүнүүдө улуттук кызыкчылыктар, коркунучтар жана бул кызыкчылыктардын коркунучтары сыяктуу белгилер өзгөчө мааниге ээ. Улуттук кызыкчылыктар инсандын, коомдун жана мамлекеттин көп баскычтуу жана көп кырдуу аң-сезимдүү турмуштук керектөөлөрү, мындан тышкары, өз ара байланышта жана бири-бирине көз каранды болгондуктан, алар турмуштук керектөөлөрдүн чакан системасы катары көрсөтүлүшү мүмкүн. Ошол эле учурда улуттук кызыкчылыктарга коркунучтарды туудурган жаңжалдар бар, алардын

жыйындысы да подсистема катары көрсөтүлүшү мүмкүн. Улуттук коопсуздук – инсандын, коомдун, мамлекеттин турмуштук маанилүү таламдарын тышкы жана ички коркунучтардан жана коркунучтардан коргоонун, алардын ишенимдүү жашашын жана өнүгүшүн камсыз кылуунун абалы¹⁰.

Мамлекеттердин сакталып, эл аралык мамилелер тутумунун өз алдынча субъектиси катары чыгуусуна мүмкүнчүлүк берген абалын белгилейт. Ар бир өлкө, коом, мамлекет, эл регионалдуу жана эл аралык мамилелер жана байланыштардын татаал тутумуна кирет. Ошондуктан, тарыхта жана бүгүнкү күндө биргеликте улуттук коопсуздукту камсыз кылуу, ички гана эмес тышкы факторлор менен да шартталат. Коопсуздуктун негизги субъектисине жарандар, коомдук жана башка уюмдар менен бирикмелер катары мамлекет да кирет. Коопсуздуктун ар бир субъектиси белгилүү бир ички жана сырткы чөйрөдө саясий мамлекеттик-укуктук негизде согуштук, социалдык, экономикалык, маданий багыттарда иш- аракет кылат. Мына ушунун негизинде улуттук коопсуздуктун чоң структурасы калыптанат. Анда улуттук коопсуздуктун ар бир элементи башка элементтер менен тыгыз байланышкан, бирок ошол эле мезгилде салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ. Мисалы, согуштук, экономикалык, маалыматтык коопсуздук. Улуттук коопсуздук - инсандын, коомдун жана мамлекеттин жашоо турмушунун бардык чөйрөлөрүндө коопсуздугун тышкы жана ички коркунучтардан үзгүлтүксүз коргоо боюнча көз караштардын, идеялардын жана принциптердин расмий кабыл алынган тутуму. Улуттук коопсуздук коркунучу - бул жарандардын конституциялык укуктарына жана эркиндиктерине, жашоосунун татыктуу сапатына жана деңгээлине, мамлекеттин эгемендүүлүгүнө жана аймактык бүтүндүгүнө, туруктуу өнүгүүсүнө, коргоо жөндөмдүүлүгүнө тике же кыйыр зыян келтирүү мүмкүнчүлүгү. Ар бир мамлекеттин улуттук коопсуздугу жашоо- турмуштун ар кайсы чөйрөлөрүндөгү коркунучтар, региондогу жана дүйнөдөгү экономикалык

10 Ницевич В.Ф. О понятии и сущности Национальной безопасности [Электронный ресурс] - https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/04/pnb2_2015-6.pdf

жана саясий карама-каршылыктар, ички көйгөйлөрдүн чечилбегендиги, аскердик, маалыматтык, экологиялык жана башка факторлор менен шартталган.

Эл аралык коопсуздук. Эл аралык коопсуздук – эл аралык мамилелердин системасын алардын туруксуздашуусу, тирешүүсү, куралдуу кагылышуулары жана согуштары коркунучунан коргоо. Тактап айтканда, коопсуздуктун субъектиси катары өлкөлөрдүн тобу каралат. Курамы боюнча ар кандай болушуна жол берилет. Эл аралык коопсуздук бардык мамлекеттердин эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерин жана нормаларын сактоосуна негизделет, алар алардын ортосундагы талаш-тартыштарды жана пикир келишпестиктерди күч менен же күч колдонуу коркутуусу менен чечүүгө жол бербейт. Эл аралык коопсуздуктун эң маанилүү принциптери теңдик жана бирдей коопсуздук принциби, ошондой эле эч кимдин коопсуздугуна зыян келтирбөө принциби болуп саналат.

Жамааттык коопсуздук – мамлекеттердин тобунун (союзунун) кызыкчылыктарын тышкы коркунучтардан коргоо, өз ара жардамдашуу, аскердик чөйрөдө кызматташуу жана агрессияны болтурбоо жана мизин кайтаруу боюнча жамааттык аракеттер менен гарантияланат.

Демек, эл аралык коопсуздук - улуттук коопсуздуктун туундусу. Ошондуктан коопсуздуктун бул эки турун бир катарга коюуга жана алар бири-биринен чыгат деп эсептөөгө болбойт.

Глобалдуу (буткул, бардыгын кучагына алуучу) **коопсуздук.** Тактап айтканда, глобалдык коопсуздук – бул бүткүл дүйнөлүк коомчулуктун мамилелер системасын туруксуздаштыруу коркунучунан, кризистерден, куралдуу кагылышуулардан жана согуштардан коргоо.

Регионалдык коопсуздуктун көйгөйлөрүн изилдөөдө «регион» категориясы эмнени билдирет деген маселени чечүү эң маанилүү методологиялык мааниге ээ.

Регионалдык коопсуздук деп мамлекеттин субъектинин кызыкчылыгын ички жана тышкы коркунучтардан коргоо түшүнүлөт. Тышкы коркунучтар – булагы мамлекеттин ушул субъектинен тышкары жайгашкан коркунучтар.

Эл аралык коопсуздук глобалдык, же универсалдуу, аймактык жана жамааттык болуп бөлүнөт. **Регионалдык коопсуздук** – бул дүйнөнүн тигил же бул чөлкөмүндөгү мамлекеттердин ортосундагы мамилелер системасын кырдаалды туруксуздаштыруу коркунучтарынан, кризистерден, куралдуу кагылышуулардан жана региондук масштабдагы согуштардан коргоо.

Азыркы учурда биринчи жолу «Коопсуздук жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, улуттук коопсуздук коркунучтун булагынын жайгашкан жерине жараша эки түргө - ички жана тышкы коопсуздукка бөлүнөт. Бул бөлүү мамлекеттердин ортосундагы аймактык чектерге негизделет. Азыр ааламдашуу жана коомдук турмуштун бардык аспектилерин интернационалдаштыруу шартында ички жана тышкы коопсуздуктун ортосундагы чек абдан бүдөмүк болуп, көптөгөн коркунучтарды – эл аралык терроризмди, баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү, экологиялык жана табигый кырсыктарды – айрым учурда кандайдыр бир бирдиктүү коопсуздукка байланыштыруу кыйын. Ошого карабастан, мындай бөлүштүрүү практикалык көз караштан алганда абдан пайдалуу көрүнөт, анткени, биринчи кезекте, улуттук коопсуздукту камсыз кылуу маселелерин чечүүгө белгилүү бир концептуалдык мамилелерди так классификациялоого мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, ички жана тышкы коопсуздукка бөлүү ички коопсуздукту камсыз кылууда тышкы коопсуздукту камсыздоого караганда таптакыр башка ыкмалар, формалар жана ыкмалар талап кылынарын түшүнүү үчүн да зарыл.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын ички коопсуздугун камсыз кылуунун негизги багыттары болуп төмөнкү милдеттерди чечүү саналат: рыноктук реформаларды ийгиликтүү ишке ашыруу; социалдык карама-каршылыктардын катаалдыгын азайтуу; руханий, интеллектуалдык жана маданий баалуулуктарды коргоону камсыз кылуу; коргонуу жөндөмдүүлүгүн

чындоо; демократиялык укуктук мамлекетти түзүү; коомдук-саясий карама-каршылыктын курчушуна жол бербөө, аскердик кагылышууларга айланып кетиши мүмкүн болгон саясий кризистердин коркунучун түзүү; коомдук гармонияга, коомдо дени сак социалдык-психологиялык жана моралдык климатка жетишүү; адамдын өмүрүн, ден соолугун, мүлкүн, укуктарын жана эркиндиктерин ишенимдүү коргоо, анын жашоосу үчүн татыктуу шарттарды түзүү, ошондой эле жарандык коомдун клеткасы катары үй-бүлөнүн жашоосу жана өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү жана аны мамлекеттик колдоо; Кыргыз Республикасында билим берүүнүн натыйжалуулугун жана деңгээлин жогорулатуу.

Коопсуздуктун ар кандай концепциясы конкреттүү тарыхый шарттарга ылайык иштелип чыгат. Буга чейин ар бир мамлекет пайда болгон коркунучтардын алдын алуу жана анын оордугун азайтуу үчүн негизинен өз алдынча аракеттенчү. Азыркы учурда тышкы коопсуздуктун кеп сандаган проблемаларын жалгыз чечууге болбойт, ошондуктан дүйнөнүн бардык мамлекеттеринин куч-аракеттерин бириктируу объективдуу зарыл. Аракеттердин дүйнөсү ушунчалык интеграциялангандыктан, тышкы коопсуздукту камсыз кылууну улуттук чек аралардын алкагында кыскартуу мүмкүн эмес. Ошондуктан тышкы коопсуздукту камсыз кылуунун бирден-бир акылга сыярлык жолу — бул алардын кызыкчылыктары менен башка өлкөлөрдүн кызыкчылыктарынын белгилүү бир тең салмактуулугуна, эл аралык коопсуздуктун алкагында белгилүү бир компромисске жетишүү.

Жогоруда айтылган улуттук коопсуздуктун эки түрүн - ички жана тышкы коопсуздукту айырмалоодон тышкары, анын коопсуздуктун түрлөрү боюнча классификациясы маанилүү, бул улуттук коопсуздукту камсыз кылуунун конкреттүү саясатын жана стратегиясын иштеп чыгууга шарт түзөт.

Турмуштук таламдары ички жана тышкы коркунучтардан корголгон объектисине жараша коопсуздуктун төмөндөгүдөй түрлөрү бар: инсандын, коомдун, мамлекеттин, мамлекеттик кызматкерлердин ж.б. коопсуздугу.

Ошол эле учурда объекттин коопсуздугу бул объекттин турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын ички жана тышкы коркунучтардан коргоону билдирет.

Коркунучтардын мүнөзүнө, алардын булагына, өзгөчөлүгүнө жараша коопсуздуктун табигый коркунучтардан коопсуздук, антропогендик коркунучтардан коопсуздук, социалдык коркунучтардан коопсуздук сыяктуу түрлөрүн ажыратууга болот, алар өз кезегинде спецификалык коркунучтардан коопсуздуктун кичине түрлөрүнө бөлүнөт.

Ошол эле учурда коркунучтун тигил же бул түрүнөн коопсуздук деп инсандын, коомдун жана мамлекеттин турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын ушул түрдөгү коркунучтардан коргоо түшүнүлөт.

Адамзат коомунда коопсуздуктун бардык объекттеринин турмуштук таламдары ар түрдүү коркунучтарга дуушар болот, ошондуктан коопсуздуктун түрлөрүн бул коркунучтар көрүнгөн жашоонун чөйрөлөрүнө же чөйрөлөрүнө бөлүү өзгөчө практикалык мааниге ээ.

Дал ушул принципте Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында улуттук коопсуздукту камсыз кылуунун турмуштук таламдары, коркунучтары жана багыттары классификацияланган. Көбүнчө мындай классификация коопсуздуктун алты түрүн бөлүштүрүү менен чектелиши мүмкүн, аларды жашоонун конкреттүү чөйрөлөрүндө коопсуздуктун кичине түрлөрүнө бөлүүгө болот.

Демек, дүйнөдөгү ар бир мамлекеттин өзүнө таандык улуттук коопсуздук концепциясы бар. Кыргыз Республикасынын 2021-жылы кабыл алынган Улуттук коопсуздук концепциясында **“Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы - жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрүндө узак мөөнөттүү келечекке карата тышкы жана ички коркунучтардан инсандын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуу боюнча максаттарга жана милдеттерге көз караштардын расмий кабыл**

алынган системасы”¹¹ катары көрсөтүлөт. Ошондой эле Улуттук коопсуздук концепцияда Кыргызстандын андан ары туруктуу, ар тараптуу жана ырааттуу өнүгүүсү, ошондой эле чөлкөмдө коопсуздукту жана туруктуулукту талаптагыдай деңгээлде колдоп туруу үчүн маанилүү процесс болуп саналат.

Улуттук коопсуздукту камсыз кылуу системасынын натыйжалуулугу, сапаты жана анын жалпысынан туруктуу иштеши Кыргыз Республикасынын дүйнөдөгү ролуна жана ордуна расмий таанылган көз караштардан, анын улуттук баалуулуктарынан, кызыкчылыктарынан жана максаттарынан, өлкөдө, чөлкөмдө жана дүйнөдө болуп өткөн өзгөрүүлөрдү эске алуу менен тышкы жана ички реалдуу жана потенциалдуу коркунучтарга каршы туруунун ыкмаларынан жана каражаттарынан көз каранды. Мындан сырткары чакырыктардын жана коркунучтардын трансформациясы улуттук коопсуздук концепциянын жана анын негизинде иштелип чыккан пландардын, доктриналардын жана стратегиялардын актуалдуулугуна үзгүлтүксүз талдоо жүргүзүүнү талап кылат.

СССР кулагандан кийин жаш эгемендүү мамлекет катары Кыргызстан өзүнүн өнүгүү траекториясын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча бир катар милдеттерди койду, ал жагымдуу тышкы байланыштарды түзүүгө, ошондой эле эл аралык системаларга катышкан өлкөлөр менен тең укуктуу кызматташтыкты өнүктүрүүгө багытталган. Ошондой эле милдеттердин негизгилеринин бири болуп жаңы мамилени издөө жана өлкөлөрдүн туруктуулугун камсыз кылуу үчүн коопсуздуктун жаңы моделдерин иштеп чыгуу болгон.

Мурдагы Биримдиктин аймагындагы мамлекеттердин кызматташтыгына принципалдуу жаңы мамилелерди иштеп чыгуу аймактык коопсуздук чараларын кабыл алууда маанилүү кадамга алып келди. Мисалы, коопсуздук маселеси боюнча, Кыргыз Республикасы КМШ, ЖККУ, ЕАЭБ, ШКУ ж.б.

11 Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы [Электрондук ресурс] - <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430815/10?mode=tekst>

Евразия мейкиндигинде коопсуздукту камсыз кылуунун натыйжалуу механизми болгон ШКУнун алкагында кызматташтыкты өнүктүрүүнүн азыркы этабы барган сайын маанилүү болуп баратат. ШКУнун алкагындагы аймактык кызматташтык жагынан Кыргыз Республикасы үчүн маанилүү багыттар экономикалык кызматташуу жана аймактык коопсуздукту камсыз кылуу маселелери болуп саналат¹².

Кыргызстан “Шанхай бештигинин” негизинде түзүлгөн ШКУнун негиздөөчү өлкөлөрдүн бири болуп эсептелет¹³.

ШКУнун негизги максаттары жана милдеттери соода, саясат, маданият, билим берүү чөйрөлөрүндө натыйжалуу аймактык кызматташууга көмөктөшүү, ошондой эле катышуучу-өлкөлөрдүн аймагында тынчтыкты чыңдоо жана туруктуу стабилдүүлүктү түзүү болуп саналат.

Кыргызстандын ШКУнун ишинде болушу улуттук кызыкчылыктарга шайкеш келет жана терроризмге, диний экстремизмге, тыюу салынган каражаттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө, мыйзамсыз иммиграцияга жана башкаларга активдүү каршы турууга, өлкөнүн аймактык бүтүндүгүн жана көз карандысыздыгын сактоого, өлкөдө жана анын чегинен тышкары коопсуз жана туруктуу кырдаалды сактоого мүмкүндүк берет¹⁴.

ШКУнун максаттуу багыты алгач Борбордук Азиядагы терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча биргелешкен региондук актыларды түзүү болгон. Терроризм, сепаратизм жана экстремизм менен күрөшүү боюнча Шанхай конвенциясына 2001-жылы Шанхайда өткөн саммиттин катышуучулары кол коюшкан¹⁵.

12Сотрудничество Кыргызской Республики в рамках Шанхайской организации сотрудничества от 13.01.2020. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://mfa.gov.kg/ru/osnovnoe-menyu/vneshnyaya-politika/mezhdunarodnye-organizacii/shos/sotrudnichestvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-ramkah-shanhayskoy-organizacii-sotrudnichestva>

13 Кыргызстан и ШОС [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://vuzlit.com/1837431/kyrgyzstan>

14 Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://medialaw.asia/document/-2056>

15 Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://medialaw.asia/document/-2056>

Андан кийин 2002-жылы Шанхай Кызматташтык Уюмунун Регионалдык антитеррордук түзүмү (РАТС) туруктуу орган катары өз ишин баштады. Терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы күрөшүү боюнча координациялык борбор катары түзүлгөндөн баштап, натыйжаларга жетүү үчүн аймактык жана глобалдык деңгээлде чоң салым кошкон¹⁶.

Кыргыз Республикасы ШКУнун РАТСин түзүүнүн демилгечиси болгон, буга байланыштуу 2002-жылдын сентябрында катышуучу-өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн ортосунда башталгыч жолугушуу өткөн¹⁷.

Даярдык иштерде жана машыгууларды өткөрүүдө маанилүү роль 2004-жылы Өзбекстанда расмий түрдө ачылган ШКУнун РАТСсына жүктөлгөн¹⁸, ал эми 2006-жылы болуп өткөн кийинки жолугушууда ШКУга мүчө-өлкөлөрдүн лидерлери узак мөөнөттүү жакшы коңшулук, достук жана кызматташтык жөнүндө келишимге жана Бишкек декларациясына кол коюшту, ошондой эле ШКУга мүчө-өлкөлөрдүн иш-аракеттер планын бекитишти. Жолугушууда ошондой эле Кызматташтык программасынын алкагында коюлган милдеттерди аткаруу маанилүү экендиги жана терроризм, сепаратизм жана экстремизмге каршы күрөштү күчөтүү жана бул терс көрүнүштөрдү каржылаган күчтөргө каршы туруу зарыл экендиги айтылды. Террорчулукка каршы жалпы машыгуулардын натыйжалуулугу жана келишимдин маанилүүлүгү 2007-жылы 25-майда катышуучу өлкөлөрдүн коргоо министрлеринин жыйынында белгиленген.

Туруктуу жана коопсуз мамилелерди чыңдоо демилгесинде Ооганстандагы кырдаал боюнча ШКУнун мүмкүнчүлүктөрүн кеңири колдонуу мүмкүнчүлүктөрү каралып, анын негизинде Борбордук Азияда экономикалык өнүгүү жана жагымдуу кызматташтык түзүлө баштаган. Кийинки саммит 2013-жылдын 12-13-сентябрында Бишкек шаарында өттү. Анда Бишкек декларациясына кол коюу камтылган, ага ылайык катышуучу

16 История РАТС ШОС [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ecrats.org/o-rats-shos/>

17 Кыргызстан-ШОС [Электронный ресурс]. Режим доступа: - URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/95>

18 Проблемы обеспечения безопасности на пространстве ШОС / Отв. ред. С.Г.Лузянин. - М.: ВестьМир, 2017. с. 9-10.

өлкөлөр Жакынкы Чыгышта жана Түндүк Африкада тынчтыкка жана стабилдүүлүккө жетишүүгө убада беришкен. Бул жолугушууда Россия Федерациясынын президентинин Сириянын химиялык куралын эл аралык көзөмөлгө алуу демилгеси да колдоого алынды.

ШКУга мүчө-мамлекеттердин башчылары КЭДРдин өзөктүк программасы боюнча сүйлөшүүлөргө өтүүнүн маанилүүлүгүн белгилешип, Ооганстанды тынчтыкчыл жана көз карандысыз өлкө курууга чакырып, Иранды аскерий күч колдонууну жана бир тараптуу санкцияларды жокко чыгарууга чакырышты¹⁹.

ШКУга мүчө мамлекеттердин лидерлер кеңешинин кезектеги Бишкек саммити 2019-жылдын 13-14-июнунда өттү. Ага уюмга мүчө өлкөлөрдүн башчылары катышты. Жыйынды Кыргызстандын президенти Сооронбай Жээнбеков алып барды. Жолугушууга Шанхай Кызматташтык Уюмунун Башкы катчысы В.Норов жана ШКУнун РАТС Аткаруу комитетинин директору Дж.Гиссов катышты²⁰.

Эл аралык жана аймактык актуалдуу маселелер боюнча пикир алмашуу ШКУга мүчө мамлекеттердин арасында коопсуз жана туруктуу дүйнөлүк тартипти түзүү боюнча биргелешкен күч-аракеттерди күчөтүүнүн маанилүүлүгүн ачып берди. Бул максат мамлекет башчылары тарабынан белгиленип, бүткүл эл аралык укукта, мисалы, БУУнун Уставында таанылган принциптердин жана нормалардын негизинде бардык кызыкдар тараптар менен кызматташууну чыңдоонун маанилүүлүгүн баса белгилешти. Катышуучу өлкөлөрдүн башчылары Бириккен Улуттар Уюмунун, ошондой эле тынчтык жана коопсуздук үчүн жооптуу башкы орган болгон Коопсуздук Кеңешинин (КК) негизги координациялоочу позициясын бекемдөө идеясын билдиришти. Буга байланыштуу өлкөлөр өз ниеттерин билдиришти. Мисалы, Индия Республикасы, Кыргыз Республикасы БУУнун Коопсуздук Кеңешинин

19 Саммиты Шанхайской организации сотрудничества. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://tass.ru/info/1432640?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru

20 Подведены итоги саммита ШОС в Бишкеке. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://barometr.kg/podvedeny-itogi-sammita-shos-v-bishkeke>

туруктуу эмес мүчөсү болуп шайланууга умтулууда. Казакстан Республикасы, КЭДР, Пакистан Ислам Республикасы, Россия Федерациясы жана Өзбекстан Республикасы сыяктуу өлкөлөр БУУнун Адам укуктары боюнча Кеңешине мүчө болууну каалашат.

ШКУга мүчө өлкөлөр террорду айыпташты. Терроризм жана экстремизмдин эч кандай актыларын актоого болбойт деп баса белгилеп, ички иштерге кийлигишүүгө жол берилгис деп эсептешти. Катышуучу мамлекеттердин башчылары Бишкек декларациясынан тышкары 2019-20-жылдарга иш планы жөнүндө чечимге, Коопсуздук кеңешинин отчетун бекитүү жөнүндө чечимге да кол коюшту²¹.

Кыргыз Республикасы ШКУнун антитеррордук машыгууларынын активдүү катышуучусу болуп саналат. Мындай машыгуулардын максаты – «өз аймактарында террордук акт же террордук акт жасоо коркунучу болгон учурда тараптардын биргелешкен аракеттери үчүн атайын антитеррордук бөлүмдөрдү даярдоо» болуп саналат²². Ошондуктан жалпы машыгуулар Кыргыз Республикасынын жана башка мүчө өлкөлөрдүн аймагында өткөрүлүп турат^{23, 24}.

ШКУ коопсуздукту сактоо боюнча көп кырдуу иш менен мүнөздөлөт. Өзүбүздүн дагы, дүйнөлүк дагы тажрыйбабызды эске алуу менен Шанхай Кызматташтык Уюмунун бул машыгуулары тынчтыкты жана туруктуулукту сактоону жетекчиликке алат деп айта алабыз.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын ШКУнун алкагында коопсуздук чөйрөсүндөгү кызматташуусу узак жолду басып өткөнүн жана буга чейин сезилерлик натыйжаларды алып келгенин белгиледи. Мисалы,

21 Подведены итоги саммита ШОС в Бишкеке. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://barometr.kg/podvedeny-itogi-sammita-shos-v-bishkeke>

22 Соглашение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических учений государствами - членами Шанхайской организации сотрудничества // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации консорциум «Кодекс». 13.10.2009 // (дата обращения: 04.07.2018).

23 Страны-участницы ШОС учатся совместным действиям по нейтрализации террористических групп // Сайт информационного агентства Регнум. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <https://regnum.ru/news/1972573.html>

24 Киргизия и Китай провели учения «Тянь-Шань-3» // Информационно-аналитический сайт ИнфоШОС.Ру. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.infoshos.ru/ru/?idn=16903>

жаратылышты коргоо маселелери боюнча кызматташуу үчүн олуттуу укуктук платформалар түзүлүүдө; тынчтык контртеррордук машыгууларды өткөрүү үчүн аянтчалар, көп тараптуу жана эки тараптуу кызматташтыктын коопсуздук программасын ишке ашыруу жолдору аныкталууда.

Ошондой эле, Кыргыз Республикасы Шанхай Кызматташтык Уюмунун демилгелерине өзүнүн улуттук кызыкчылыктары жана улуттук коопсуздугун көздөп катышып жаткандыгына да көңүл буруу зарыл.

Текшерүү үчүн суроолор:

1. Коопсуздук феномени адамзат коомунун өнүгүү тарыхында кандай роль ойнойт?
2. Байыркы доордо коопсуздук эмне деп түшүндүрүлчү?
3. Азыркы дүйнөдө коопсуздуктун жаңы тенденциялары кандай тармактарды камтыйт?
4. Коопсуздук адам, коом жана мамлекет үчүн эмнелерди коргойт?
5. XX кылымдын экинчи жарымында коопсуздук түшүнүгүнүн мааниси кандайча өзгөргөн?
6. Коопсуздуктун үч геосаясий деңгээли кандайча аныкталат?
7. Улуттук коопсуздуктун негизги объекттери жана коргонуучу таламдары эмнелерди камтыйт?
8. Маалыматтык коопсуздук жана экономикалык коопсуздук деген эмне жана алар кандай мааниге ээ?
9. Эл аралык коопсуздук менен жамааттык коопсуздуктун ортосунда кандай байланышты көрүүгө болот?
10. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы кандай максаттарды жана милдеттерди камтыйт?
11. Коопсуздук деген эмне жана ал эмнелерди камтыйт?
12. Коопсуздуктун субъекти жана объекти кимдер болушу мүмкүн?
13. Коопсуздуктун негизги деңгээлдерин атаңыз.
14. Регионалдык коопсуздук менен глобалдык коопсуздуктун айырмасы эмнеде?
15. Индивид менен коом ортосундагы коопсуздук кандай деңгээлде каралат?
16. Коопсуздук коркунучу деген эмне жана ал кандай булактардан келип чыгат?
17. Ички жана тышкы коркунучтардын айырмасы эмнеде?
18. Коопсуздукту камсыз кылууда вертикалдуу бөлүү эмне дегенди түшүндүрөт?
19. Коопсуздукту камсыздоонун негизги элементтерин тизмектеп бериңиз.
20. Маанилүү коопсуздук түрлөрүн атаңыз.

Өз алдынча иштердин темалары

1. «Коопсуздук» түшүнүгүнүн эволюциясы жана аны илимий жактан түшүндүрүү.
2. Коопсуздуктун философиялык жана социалдык негиздери.
3. Коопсуздук категориясынын адамдын жашоосундагы орду жана мааниси.
4. Коопсуздук түшүнүгүнүн тарыхый өнүгүшү: байыркы доордон бүгүнкү күнгө чейин.
5. Коопсуздуктун негизги белгилери жана аныктамалары боюнча илимий талаштар.
6. Коопсуздуктун субъекттери жана объекттери: талдоо жана классификация.
7. Ички жана тышкы коопсуздуктун айырмачылыктары.
8. Коопсуздуктун деңгээлдери: жеке, коомдук, улуттук, эл аралык жана глобалдык.
9. Регионалдык коопсуздуктун өзгөчөлүктөрү жана аны камсыздоо механизмдери.
10. Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыздоонун негизги багыттары.
11. Экономикалык коопсуздук: маңызы жана коркунучтардын негизги булагы.
12. Маалыматтык (кибер) коопсуздук жана аны камсыздоонун жолдору.
13. Экологиялык жана энергетикалык коопсуздук: глобалдык чакырыктар.
14. Азык-түлүк коопсуздугу: улуттук стратегиянын негизги элементи.
15. Идеологиялык жана билим берүү коопсуздугу: маданий өзгөчөлүктөрдү сактоо.
16. Эл аралык коопсуздук системасынын түзүлүшү жана принциптери.
17. Жамааттык коопсуздук системасы: тарыхы жана азыркы абалы.
18. Глобалдык коопсуздук көйгөйлөрү: климат, ресурстар жана миграция.

2-БӨЛҮМ. КЫРГЫЗСТАНДЫН ШАНХАЙ КЫЗМАТТАШТЫК УЮМУНУН АЛКАГЫНДАГЫ КООПСУЗДУК МАСЕЛЕЛЕРИ

Кыргыз Республикасы Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) негиздөөчүлөрүнүн бири катары аймактык коопсуздук системасында маанилүү орунду ээлейт. Уюмдун негизги максаты — мүчө мамлекеттердин аймактык туруктуулугун камсыз кылуу, терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы күрөшүү, ошондой эле чек ара коопсуздугун чыңдоо болуп саналат. Кыскасы, ШКУ Кыргызстан үчүн аймактык коопсуздукту бекемдөөнүн инструменталдык платформасы болуп саналат. Бирок бул мүмкүнчүлүктөрдү натыйжалуу пайдалануу үчүн республика ырааттуу тышкы саясатты, координацияланган улуттук коопсуздук стратегиясын жана институционалдык туруктуулукту камсыздоого тийиш.

2.1. Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунун мүчө мамлекеттери менен коопсуздук багытындагы кызматташуусу

1991-жылы СССРдин кулашы жана Кыргызстандын эгемендигине ээ болушу, биздин өлкөнүн алдына жагымдуу тышкы байланыштарды түзүүгө, ошондой эле эл аралык системаларда катышуучу өлкөлөр менен тең укуктуу кызматташтыкты өнүктүрүүгө багытталган өзүнүн өнүгүү траекториясын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча бир катар милдеттерди койду.

Дүйнөлүк аренада жаңы көз карандысыз мамлекеттердин пайда болушуна байланыштуу динамикалуу түрдө өзгөрүп жаткан геосаясий кырдаал менен күчтөрдүн тең салмактуулугу жаңыча мамилени издөөгө жана өлкөлөрдүн туруктуулугун камсыз кылуу үчүн коопсуздуктун жаңы моделдерин иштеп чыгууга түрткү болду.

Мурдагы Союздун аймагындагы мамлекеттердин кызматташтыгына принципалдуу жаңы мамилелерди иштеп чыгуу аймактык коопсуздук чараларын кабыл алууда маанилүү кадамга алып келди.

Маселен, коопсуздук маселеси боюнча, Кыргыз Республикасы КМШ, ЖККУ, ЕАЭБ, ШКУ ж.б. мүчө болуп саналат. Көп полярдуу жана ар түрдүү көз караштардын идеясына негизделген тынчтыкта жанаша жашоонун фундаменталдык принциптерине катышуучу өлкөлөрдүн окшош пикирлери глобалдык жана аймактык коопсуздук тармагындагы биргелешкен аракеттердин оң жылыштарына ишенүүгө мүмкүндүк берет.

Евразия мейкиндигинде коопсуздукту камсыз кылуунун натыйжалуу механизми болгон ШКУнун алкагында кызматташтыкты өнүктүрүүнүн азыркы этабы барган сайын маанилүү болуп баратат.

ШКУнун алкагындагы регионалдык кызматташуу жагынан Кыргыз Республикасы үчүн маанилүү багыттар болуп экономикалык кызматташуу жана аймактык коопсуздукту камсыз кылуу маселелери саналат²⁵.

Кыргызстан Шанхай бешилтигинин негизинде түзүлгөн ШКУнун негиздөөчү өлкөлөрдүн бири болуп эсептелет. Өзбекстандын кошулуусу уюмду түзүүнүн башталышы болуп калды²⁶.

ШКУнун негизги максаттары жана милдеттери - соода, саясат, маданият, билим берүү тармактарында натыйжалуу аймактык кызматташууга көмөктөшүү, ошондой эле катышуучу өлкөлөрдүн аймагында тынчтыкты бекемдөө жана туруктуу стабилдүүлүктү түзүү болуп саналат. ШКУдагы кызматташтык Кыргыз Республикасынын көп тараптуу дипломатиялык мамилелеринин артыкчылыктуу багыттарынын бири катары каралат.

Кыргызстандын ШКУнун ишине катышуусу улуттук кызыкчылыктарга шайкеш келет жана терроризмге, диний экстремизмге, тыюу салынган каражаттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө, мыйзамсыз иммиграцияга жана башкаларга активдүү каршы турууга мүмкүндүк берет. өлкөнүн аймактык

²⁵ Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>

²⁶ Сотрудничество Кыргызской Республики в рамках Шанхайской организации сотрудничества от 13.01.2020. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://mfa.gov.kg/ru/osnovnoe-menyu/vneshnyaya-politika/mezhdunarodnye-organizacii/shos/sotrudnichestvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-ramkah-shanhayskoy-organizacii-sotrudnichestva>

бүтүндүгү менен көз карандысыздыгын сактоого, өлкөдө жана анын чегинен тышкары коопсуз жана туруктуу кырдаалды сактоого жардам берген²⁷.

ШКУнун максаттуу багыты алгач Борбордук Азиядагы терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча биргелешкен региондук актыларды түзүү болгон. Терроризм, сепаратизм жана экстремизм менен күрөшүү боюнча Шанхай конвенциясына 2001-жылы Шанхайда өткөн саммиттин катышуучулары кол коюшкан²⁸. Бул конвенция дүйнөлүк масштабда биринчи жолу сепаратизмди жана экстремизмди кылмыш жоопкерчилигине тартылуучу зомбулук аракеттери катары аныктаган.

Ошондон бери катышуучу-мамлекеттер ички чыр-чатакты жөнгө салуу маселелерине артыкчылык берип, экстремизмге жана баңги мафиясына каршы күрөшүү боюнча консенсуска жетишти, алар адегенде аймактык антитеррордук структурасын түзүштү²⁹, андан кийин айтылды. узак мөөнөттүү жакшы коңшулук мамилелер, достук жана кызматташтык жөнүндө келишимге кол коюулган³⁰.

Шанхай кызматташтык уюмунун Регионалдык антитеррордук түзүмү (РАТС) туруктуу орган катары 2002-жылы иштей баштаган. Терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы күрөшүү боюнча координациялык борбор катары түзүлгөндөн баштап, натыйжаларга жетүү үчүн аймактык жана глобалдык деңгээлде чоң салым кошкон³¹.

Кыргыз Республикасы ШКУнун РАТСин түзүүнүн демилгечиси болгон, буга байланыштуу 2002-жылдын сентябрында катышуучу-өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн ортосунда башталгыч жолугушуу өткөн³². Машыгууларды

²⁷ Кыргызстан и ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://vuzlit.com/1837431/kyrgyzstan>

²⁸ Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://medialaw.asia/document/-2056>

²⁹ РАТС ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: -URL: <https://ecrats.org/istoriya/>

³⁰ Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств - членов Шанхайской организации сотрудничества - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://docs.cntd.ru/document/902086025>

³¹ История РАТС ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ecrats.org/o-rats-shos/>

³² Кыргызстан-ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: -URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/95>

өткөрүүдө маанилүү ролду ойногон ШКУнун Регионалдык антитеррордук түзүмү биринчи иш кадамы 2004-жылы Өзбекстанда расмий түрдө ачылган³³.

2006-жылы болуп өткөн кийинки жолугушууда ШКУга мүчө-өлкөлөрдүн лидерлери узак мөөнөттүү жакшы коңшулук, достук жана кызматташтык жөнүндө келишимге, ошондой эле Бишкек декларациясына кол коюлуп, ШКУга мүчө-өлкөлөрдүн иш планын бекитилген. Отурумдун жүрүшүндө ШКУнун тчеттук мезгилдеги ишинин жыйынтыктары каралып, уюмдун ишмердүүлүгүнүн өз алдынча багыттарын белгилөө үчүн, мамлекет башчылары дүйнөдөгү жана региондогу геосаясий кырдаал боюнча пикир алмашышты.

Ошондой эле Кызматташуу программасынын алкагында коюлган милдеттерди аткаруу маанилүү экендиги жана терроризм, сепаратизм жана экстремизмге каршы күрөштү күчөтүү менен бул терс көрүнүштөрдү каржылаган күчтөргө каршы туруу зарылдыгы айтылган. Террорчулукка каршы жалпы машыгуулардын натыйжалуулугу жана келишимдин маанилүүлүгү 2007-жылы 25-майда катышуучу өлкөлөрдүн коргоо министрлеринин жыйынында белгиленген.

Орусиянын президенти Владимир Путиндин чакыруусу менен ШКУга мүчө-мамлекеттердин башчылары Тынчтык миссиясынын машыгууларына катышышкан. Мамлекет башчылары туруксуздукка алып келиши мүмкүн болгон кырдаалдардын алдын алуу боюнча алдын алуучу чараларды ишке ашыруунун олуттуу маанисин жана аймактагы тынчтыкка, стабилдүүлүккө жана коопсуздукка коркунуч келтирген фактыларга биргелешип чара көрүү механизмин тез арада түзүү зарылдыгын белгилешти. 2004-жылдагы Макулдашуунун негизинде, катышуучу-өлкөлөрдүн компетенттүү органдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү күчөтүү аркылуу психотроптук жана баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүүсүнө каршы кызматташууну мындан ары тереңдетүү зарылчылыгы, баңгичиликтин алдын

³³ Проблемы обеспечения безопасности на пространстве ШОС / Отв. ред. С.Г.Лузянин. - М.: ВесьМир, 2017. с. 9-10.

алуу жана дарылоо, мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы күрөшүү боюнча тажрыйба алмашуу зарылчылыгы айтылган.

Борбордук Азияда экономикалык өнүгүү жана жагымдуу кызматташтыктын өнүгүүсүнүн негизиндеги туруктуу жана коопсуз мамилелерди чыңдоо максатында Ооган көйгөйүндөгү ШКУнун мүмкүнчүлүктөрүн кеңири пайдалануу каралып чыкты. Кийинки саммит 2013-жылдын 12-13-сентябрында Бишкек шаарында өттү. Анда Бишкек декларациясына кол коюу камтылган, ага ылайык катышуучу өлкөлөр Жакынкы Чыгышта жана Түндүк Африкада тынчтыкка жана стабилдүүлүккө жетишүүгө убада беришкен. Бул жолугушууда Россия Федерациясынын президентинин Сириянын химиялык куралын эл аралык көзөмөлгө алуу демилгеси да колдоого алынды.

ШКУга мүчө-мамлекеттердин башчылары КЭДРдин өзөктүк программасы боюнча сүйлөшүүлөргө өтүүнүн маанилүүлүгүн белгилешип, Ооганстанды тынчтыкчыл жана көз карандысыз өлкө курууга чакырып, Иранды аскерий күч колдонууну жана бир тараптуу санкцияларды жокко чыгарууга чакырышты³⁴.

ШКУга мүчө мамлекеттердин лидерлер кеңешинин кезектеги Бишкек саммити 2019-жылдын 13-июнунан 14-июнуна чейин өттү. Ага уюмга мүчө өлкөлөрдүн башчылары катышып, жыйынды Кыргызстандын президенти С. Жээнбеков алып барды. Жолугушууга Шанхай Кызматташтык Уюмунун Башкы катчысы В.Норов жана ШКУнун РАТС Аткаруу комитетинин директору Дж.Гиесов катышты³⁵.

Эл аралык жана аймактык актуалдуу маселелер боюнча пикир алмашуу ШКУга мүчө мамлекеттердин ортосундагы коопсуздук жана туруктуу дүйнөлүк тартипти түзүү боюнча биргелешкен күч-аракеттерди күчөтүүнүн

³⁴Бишкекский саммит ШОС завершил свою работу. Главы государств-членов ШОС подписали совместное коммюнике по итогам заседания совета. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.qwas.ru/kyrgyzstan/ar-namys/id_68334/

³⁵ Саммиты Шанхайской организации сотрудничества. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: https://tass.ru/info/1432640?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru

маанилүүлүгүн ачып берди. Бул максат мамлекет башчылары тарабынан белгиленип, бүткүл эл аралык укукта, мисалы, БУУнун Уставында таанылган принциптердин жана нормалардын негизинде бардык кызыкдар тараптар менен кызматташууну чыңдоонун маанилүүлүгүн баса белгилешти. Катышуучу өлкөлөрдүн башчылары Бириккен Улуттар Уюмунун, ошондой эле тынчтык жана коопсуздук үчүн жооптуу башкы орган болгон Коопсуздук Кеңешинин (КК) негизги координациялоочу позициясын бекемдөө идеясын билдиришти. Буга байланыштуу өлкөлөр да өз ниеттерин билдиришти. Мисалы, Индия Республикасы, Кыргыз Республикасы БУУнун Коопсуздук Кеңешинин туруктуу эмес мүчөсү болуп шайланууга умтулушса, ал эми Казакстан Республикасы, КЭДР, Пакистан Ислам Республикасы, Россия Федерациясы жана Өзбекстан Республикасы сыяктуу өлкөлөр БУУнун Адам укуктары боюнча Кеңешине мүчө болууну каалашат.

ШКУга катышкан өлкөлөр террорду айыпташты. Террордук жана экстремизмдин эч кандай актыларын актоого болбойт деп баса белгилеп, ички иштерге кийлигишүүгө жол берилгис деп эсептешти. Катышуучу өлкөлөрдүн башчылары Бишкек декларациясынан тышкары 2019-20-жылдарга иш планы жөнүндө чечимге, Коопсуздук кеңешинин отчетун бекитүү жөнүндө чечимге да кол коюшту³⁶.

Кыргыз Республикасы ШКУнун антитеррордук машыгууларынын активдүү катышуучусу. Мындай машыгуулардын максаты - "өз аймактарында террордук акт же террордук акт жасоо коркунучу болгон учурда тараптардын биргелешкен аракеттери үчүн атайын антитеррордук бөлүмдөрдү даярдоо"болуп саналат³⁷.

³⁶ Подведены итоги саммита ШОС в Бишкеке. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://barometr.kg/podvedeny-itogi-sammita-shos-v-bishkeke>

³⁷ Соглашение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических учений государствами - членами Шанхайской организации сотрудничества // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации консорциум «Кодекс». 13.10.2009 // (дата обращения: 04.07.2018).

Ошондуктан жалпы машыгуулар Кыргыз Республикасынын жана башка катышуучу өлкөлөрдүн аймагында өткөрүлүүдө^{38, 39}.

ШКУ коопсуздукту сактоо боюнча көп кырдуу иш менен мүнөздөлөт. Өзүбүздүн да, дүйнөлүк тажрыйбабызды да эске алуу менен Шанхай Кызматташтык Уюмунун бул машыгуулары тынчтыкты жана туруктуулукту сактоону жетекчиликке алат деп айта алабыз.

Ошентип, жалпылап айтканда, Кыргыз Республикасынын ШКУнун алкагында коопсуздук жаатындагы кызматташтыгы узак жолду басып өттү жана буга чейин эле сезилерлик натыйжаларды алып келди деп айта алабыз. Мисалы, жаратылышты коргоо маселелери боюнча кызматташуу үчүн олуттуу укуктук платформалар түзүлүүдө; тынчтык контртеррордук машыгууларды өткөрүү үчүн аянтчалар, көп тараптуу жана эки тараптуу кызматташтыктын коопсуздук программасын ишке ашыруу жолдору аныкталган.

Кыргыз Республикасы ШКУга мүчө мамлекет катары башка өлкөлөр менен кызматташууну кеңейтүү менен өзүнүн объективдүү умтулуусун да аныктады. Жогоруда айтылгандардын негизинде биз ШКУнун алкагында кызматташуу Кыргызстандын көп тараптуу дипломатиясын артыкчылыктуу багыттардын негизги багыттарынын бири экенин белгилейбиз.

Ошондой эле, Кыргыз Республикасы Шанхай Кызматташтык Уюмунун демилгелерине өзүнүн улуттук кызыкчылыктарын көздөп катышып жатканына да көңүл буруу зарыл.

2.2. Шанхай кызматташтык уюмунун алкагында Кыргызстандын маалыматтык коопсуздук кызматташтыгы

³⁸ Страны-участницы ШОС учатся совместным действиям по нейтрализации террористических групп // Сайт информационного агентства Регнум. - [Интернет-ресурс]. - Режим доступа: URL: <https://regnum.ru/news/1972573.html>

³⁹ Киргизия и Китай провели учения «Тянь-Шань-3» // Информационно-аналитический сайт ИнфоШОС.Ру. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.infoshos.ru/ru/?idn=16903>

Адамдын иш-аракети коомго мүнөздүү болгон белгилүү бир өзүнүн мыйзамдары, өнүгүү жана иштөө өзгөчөлүктөрү бар маалыматтык чөйрөдө ишке ашырылат.

Илимде, коомдук аң-сезимде, коомдук тажрыйбада артыкчылыктарды өзгөртүү зарылчылыгына байланыштуу мамлекеттик коопсуздуктун шартсыз артыкчылыктуу салтынан, адамдын, инсандын жана коомдун коопсуздугунун маанилүүлүгүн жогорулатууга өтүү маалымат чөйрөсүндөгү жеке коопсуздук маселесинин актуалдуулугун аныктайт.

Анткени учурдагы ар бир коомдун жана мамлекеттин коопсуздугу инсандын маалыматтык-психологиялык коопсуздугун камсыз кылуу менен ажырагыс байланышкан. Ошондой эле маалыматтык-телекоммуникациялык технологиялардын динамикалык өнүгүүсү жана санариптик трансформациянын таасири улуттук коопсуздук тутумунда маалыматтык коопсуздуктун ролу жана мааниси күчөгөнүн көрсөтүп турат.

Укуктук ченемдик актыларга ылайык аныктаган улуттук кызыкчылыктар менен тиешелүү мамлекеттик улуттук стратегиялык артыкчылыктар маалыматтык коопсуздук маселелерине өзгөчө көңүл бурулары белгиленген.

Маалыматтык коопсуздук улуттук коопсуздуктун маанилүү бир бөлүгү, анын уюштуруу жана өзүн өзү уюштуруу элементтеринин, процесстеринин, иштөө жана өнүгүү принциптеринин ортосундагы закон ченемдүү байланыштарына ээ болгон татаал, динамикалуу өнүгүп жаткан система.

Ошондуктан, адамзат, маалыматтык коомдо туруктуу аракеттенүү менен маалыматтын позитивдүү ресурс катары деңгээлин кеңейтсе, ошол эле учурда анын кескин терс мумкунчулуктерун ачып, маалыматтын статусун түп-тамырынан бери өзгөрттү.

Маалымат ар дайым адамды курчап турган, ошондуктан ар кандай коом маалыматтык деп эсептесе болот.

Адамзаттын өнүгүүсүнүн стратегиялык ресурсу катары маалыматы изилдөө, аны ишенимдүүлүгүн жана актуалдуулугун, жаңы жана эскирген

болушу мүмкүн экенин көрсөттү, бирок, маалыматы таза түрүндө берүүгө, кабыл алууга же сактоого мүмкүн эмес. Ар бир маалыматтын өзүнүн алып жүрүүчүсү бар жана байланыш каналдары аркылуу берилет.

Маалымат түшүнүгүнүн маанисине токтолсок, маалымат латын сөзүнөн *informatio* – түшүндүрүү, баяндоо дегенди түшүндүрөт. Ошондуктан, маалымат – адамдардын идеялар, факт, нерселер ж.б. жөнүндө пикир алмашуусунун жыйындысы катары кароого болот. Тактап айтканда, маалымат кандайдыр бир окуялар же фактылар жөнүндө кабарлардын (билдирүүлөрдүн) жыйындысын билдирет⁴⁰. Кээ бир окумуштуулар мындай аныктама жалпысынан реалдуу эмес деп эсептешет. Бирок, бул көрүнүшкө толук аныктала элек, ага байланыштуу көптөгөн маселелер боюнча так жана бир түшүнүктүү жыйынтык чыгаруу мүмкүн эмес⁴¹. Бирок, ошентсе да маалымат – биринчи маанисинде —билим экинчи маанисинде жыйналган, алынган кабар, топтолгон кабарлардын, билдирүүлөрдүн жыйындысы.

Маалымат – коммуникация процессинде материалдык же рухий дүйнөнү факт катары чагылдырган билдирүүлөрдүн атайын каражаттар жана (же) адам тарабынан кабыл алынышы. Демек, инсанды да, коомду да маалыматтык таасирге дуушар кылуу менен мамлекетти көзөмөлдөөгө болот.

Британдык банкир Найтан Майер Ротшильддин "ким маалыматка ээ болсо, ал дүйнөгө ээлик кылат" деген белгилүү сөзү бар⁴².

Ошондуктан, азыркы коомдо маалыматтык коопсуздук жана анын бүтүндүгүн, ишенимдүүлүгүн жана жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу маселеси алдыңкы планга чыкты.

Анткени учурда дүйнөлөк маалыматтык коом күчтүү, кубаттуу коммуникациялык мейкиндикке айланды жана маалыматтык технологиялар

⁴⁰ ЧТО ТАКОЕ ИНФОРМАЦИЯ? ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА ИНФОРМАЦИЯ В ФИЛОСОФСКОМ СЛОВАЕ . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: [HTTPS://DICLIST.RU/SLOVAR/FILOSOFSKIY/I/INFORMATSIJA.HTML](https://diclist.ru/slovar/filosofskiy/i/informatsija.html)

⁴¹ Саночкин В. В. Что такое информация. // Эволюция. - №2, 2005, с.110-113. . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: [HTTP://INION.RU/SITE/ASSETS/FILES/1473/SANOCHKIN_INFORMACIA_2.PDF](http://inion.ru/site/assets/files/1473/sanochkin_informacia_2.pdf)

⁴² Капустин Ф.А. Информационная безопасность и защита информации в современном обществе . . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: [HTTPS://CYBERLENINKA.RU/ARTICLE/N/INFORMATSIONNAYA-BEZOPASNOST-I-ZASCHITA-INFORMATSII-V-SOVMENNOM-OBSHCHESTVE-1](https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-i-zaschita-informatsii-v-sovremennom-obshchestve-1)

коомдун социалдык-экономикалык негизин калыптандырууга таасир этти. Мында телекоммуникациялык жана компьютердик тармактар, глобалдык тармакты түзүүдө негизги ролду ээлеп, анда өз ара байланышуу процесстери түзүлүп, дүйнө жүзүндө маалымат алмашууга ыңгайлуу шарттар түзүлүүдө.

Учурдагы маалыматтык коомду түзүүдө, дүйнөлүк маданияттын тарыхында бир нече маалыматтык төңкөрүштөр болуп өткөн жана коомдо, өндүрүштө кескин өзгөрүүлөргө алып келген. Алсак, биринчи маалыматтык төңкөрүш жазуу пайда болгон мезгил менен байланыштуу, экинчиси китептерди басып чагаруу менен шартталган.

Ал эми үчүнчү маалыматтык төңкөрүш XIX кылымдын аягы - XX кылымдын башындагы илимий ачылыштар менен байланыштуу, тактап айтканда, электр энергиясын ойлоп табуу менен бирге телеграф, телефон, радио аркылуу тез арада ар кандай көлөмдө маалыматтарды жайылтуу жана алуу мүмкүнчүлүгүн пайда кылган. Төртүнчү маалыматтык төңкөрүш XX кылымдын 70-жылдардагы илимий ачылыштар, башкача айтканда, микропроцессордук технологияларды жана персоналдык компьютерди ойлоп табуулар менен байланыштуу. Учурдагы маалыматтык байланыш технологиялардын өнүгүүсү, ошондой эле маалыматты иштеп чыгуу жана жайылтуу дүйнөлүк деңгээлде маалымат чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөргө алып келди. Андыктан, маалыматтык коомдо маалымат маанилүү стратегиялык ресурс болуп саналат. Демек, маалымат маанилүү стратегиялык ресурс болуп эсептелинген маалыматтык коомдо маалыматты иштеп чыгуу жана жайылтууда мамлекеттин жана анын жарандарынын маалыматтык коркунучтардан коргонуу зарылдыгын пайда кылды. Башкача айтканда, жеке жана коомдук аң-сезим жаатындагы адамдын укуктары менен эркиндиктерине коркунуч туулуп, “маалыматтык коопсуздук” термини актуалдуу болуп калды.

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясына ылайык “маалыматтык коопсуздук - инсандын, коомдун жана мамлекеттин маалыматтык коркунучтардан корголгон абалы”⁴³ деп түшүндүрүлөт.

Ал эми Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун концепциясында маалыматтык коопсуздук “Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун бир бөлүгү болуп эсептелет жана коом менен мамлекеттин жашоо-турмушунун түрдүү чөйрөлөрүндө Кыргыз Республикасынын улуттук кызыкчылыктарынын корголуу абалына таасир этет”⁴⁴ деп берилет.

Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун концепциясында көрсөтүлгөндөй маалымат чөйрөсүндөгү тышкы коркунучтары болуп “ага карата терс физикалык кубулуштар, дүйнөдөгү саясий, экономикалык жана башка процесстер, ошондой эле Кыргыз Республикасынын кызыкчылыгына каршы багытталган бардык башка бүлдүргүч иш-аракеттер эсептелет” жана ал коркунучтарга төмөнкүлөр киргизилген⁴⁵:

1) компьютердик технология жана маалымат жагында маалыматтык ресурстардын сакталышын жана мамлекеттик маалымат системаларынын штаттык иштөөсүн бузуучу трансулуттук кылмыштуулуктун өсүшү;

2) башка мамлекеттердин технологиялык жактан алдыга озуп, Кыргыз Республикасынын кризистеги маалыматтык инфраструктураларды коргоо үчүн чет өлкөлүк техниканы жана программалык камсыздоону колдонууга көз карандылыгын күчөткөндүгү;

3) бир топ өлкөлөрдүн маалымат чөйрөсүндө артыкчылыкка жетүү максатында маалыматтык таасир этүү жана пропагандалоо боюнча программаларды иштеп чыгуусу;

⁴³ Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы // . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430815/10?mode=tekst>

⁴⁴ Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун концепциясы // . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1365>

⁴⁵ Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун концепциясы. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1365>

4) эл аралык экстремисттик, террористтик жана башка кылмыштуу жамааттардын, уюмдардын, топтордун Кыргыз Республикасынын маалымат чөйрөсүндөгү иши;

5) маалымат мейкиндигинде мыйзамсыз контенттин, ошондой эле коомдун адеп-ыймандык негизин бузган башка идеологиянын таралышы;

6) стратегиялык маанилүү маалыматка ээ болуу үчүн эл аралык атаандаштыктын күчөшү, бир катар өлкөлөрдүн Кыргыз Республикасынын маалымат мейкиндигине үстөмдүк кылууга жана пайдалануу чектелген маалыматты алууга умтулуусу;

7) айрым мамлекеттердин өздөрүнүн маалымат рынокторунда Кыргыз Республикасынын кызыкчылыктарын чектеген ар кандай чектөөлөрдү киргизүүсү”.

Маалыматтык коопсуздук жаатындагы тышкы коркунучтарды алдын ала болтурбоо үчүн Кыргыз Республикасы дүйнөлүк жана региондук деңгээлде маалыматтык коопсуздукту камсыздоо менен алектенүүчү эл аралык уюмдардын кызматташуусун актуалдаштыруусу керек. Мындай уюмдардын катарына Шанхай кызматташтык уюмун атоого болот жана уюмдун мүчө мамлекеттери менен болгон кызматташууга өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Бүгүнкү күндө Шанхай Кызматташтык Уюмунун (ШКУ) негизги приоритети аймактык стабилдүүлүктү жана коопсуздукту колдоо деп айтсак жаңылышпайбыз. Уюмга мүчө мамлекеттер күрөшүп жаткан коркунучтардын классикалык түрлөрү (экстремизм, терроризм, баңги аткезчилиги ж.б.) менен бирге МКТ чөйрөсүндөгү кылмыштар да кошулду.

Анткени, мамлекеттер аралык мамилелерде маалыматтык кысымды дүйнөлүк атаандаштыктын таасирдүү механизми катары колдонуу тенденциясы күч алды. Маалыматтык экспансия жана маалыматтык согуштун ар кандай каражаттарын колдонуу, ири социалдык, экономикалык жана саясий конфликттерди чечүүнүн ажырагыс куралы болуп калды. Дүйнөнүн алдыңкы

өлкөлөрү өздөрүнүн куралдуу күчтөрүнүн курамында маалыматтык аскер курамын түзүшкөн жана аларды активдүү колдонуу ниетин жашырышпайт.

Азыркы учурда иберкылмыштуулуктан, этностор аралык жана диндер ортосундагы кастыктыктан, электрондук төлөмдөр менен алдамчылыктан, мамлекеттин маалыматтык системасын бузуулардан ишенимдүү коргоо жок. Ошондуктан дүйнөлүк жана аймактык деңгээлдеги эл аралык уюмдардын күн тартибинде киберкылмыштуулукка жана терроризмге каршы күрөшүүнүн актуалдуу маселелери турат.

Шанхай Кызматташтык Уюмунун (ШКУ) ишмердүүлүгү маалыматтык коопсуздуктун алкагындагы кызматташтыктын жогорулашынын бир мисалы болду. Учурунда бул уюм “жамандыктын үч күчүн”: терроризм, сепаратизм жана экстремизмге каршы күрөштү өзүнүн саясатында артыкчылыктуу багыт катары койгон⁴⁶. Анткени учурдагы маалыматтык-коммуникациялык технологиялар коомчулуктун турмуштун, саясий, экономикалык, аскердик жана улуттук коопсуздуктун башка компоненттеринин абалына активдүү таасир этет деп айтууга болот.

Мына ошондуктан маалыматтык-коммуникациялык мейкиндиктин тез өнүгүшүнүн кесепеттери жана коопсуздук өңүтүндөгү көйгөйлөр салттуу түрдө ШКУнун мүчө өлкөлөрүнүн башчыларынын бардык жылдык декларацияларында чагылдырылат. Бул документтерде ШКУ өлкөлөрү террористтик жана кылмыштуу уюмдар тарабынан маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ) колдонуу менен байланышкан чакырыктар менен коркунучтарды жеңүү жаатында кызматташуу жана өз ара аракеттенүү зарылдыгын белгилешет.

ШКУ Борбордук Азия регионунда туш болгон коопсуздуктун салттуу жана салттуу эмес коркунучтарына биргелешип жооп берүү үчүн уюмдун мүчө-өлкөлөрү координацияланган адекваттуу маалыматтык саясат

⁴⁶ Чумаченко Т.Н. Деятельность ШОС по обеспечению международной информационной безопасности . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://articlekz.com/article/18976>

шарттарында гана аймактык жана глобалдык кырдаалдын маселелери боюнча байланыштарды күчөтүү мүмкүн болгон.

Бүгүнкү күндө ШКУга мүчө мамлекеттер, бир жагынан, өздөрүнүн экономикалык өнүгүүсү менен атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн сактап калуу үчүн маалымат технологиялар секторун стимулдаштыруу болсо, экинчи жагынан, ШКУ өлкөлөрүнүн мамлекеттик бүтүндүгүнө, туруктуулугуна жана улуттук коопсуздугуна кыйратуучу таасир тийгизүү үчүн заманбап маалыматтык технологияларды колдонууга жол бербөө зарыл⁴⁷. Мындай коркунучтарга ийгиликтүү каршы туруу бир өлкөнүн деңгээлинде мүмкүн эмес, ушул себептен биргелешкен активдүү тышкы кызматташтыкты талап кылат. Ошондуктан ШКУ өлкөлөрү маалыматтык коопсуздуктун ролун жогорулатууга көбүрөөк көңүл бурушат. Айрыкча акыркы он жылдан ашуун убакыттан бери ШКУнун алкагында маалымат коопсуздугу маселелери активдүү талкууланып келет.

2007-жылдын 16-августтунда Бишкекте Шанхай кызматташтык уюмуна мүчө мамлекеттердин башчыларынын 7-жыйыны болуп өткөн. Бул жыйында алты өлкөнүн лидерлери Бишкек декларациясына кол коюшкан. Анда ШКУга мүчө-өлкөөрдүн мамлекетт башчыларынын 2006-жылдын 15-июнундагы эл аралык маалыматтык коопсуздук боюнча Билдирүүлөрүн ишке ашыруу максатында иштелип чыккан Эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыздоо боюнча иш-чаралардын планы бекитилген⁴⁸. Жыйында ШКУга мүчө мамлекеттердин тиешелүү мыйзамдык базасын өркүндөтүү максатында мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө маалымат алмашууну активдештирүү максатка ылайыктуу деп табылгылган.

Ал эми 2008-жылдын октябрында жолугушуунун жыйынтыгы боюнча өкмөт башчылары ШКУга мүчө-мамлекеттердин бажы кызматтарынын ортосунда энергетикалык ресурстардын кыймылын көзөмөлдөө жаатында

⁴⁷ Чумаченко Т.Н. Деятельность ШОС по обеспечению международной информационной безопасности . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: <https://articlekz.com/article/18976>

⁴⁸ Совместное коммюнике по итогам заседания Совета глав государств-участников ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/200708/t20070818_858152.html

маалымат алмашуу боюнча биргелешкен коммюнике жана протокол кабыл алышкан.

2009-жылдын май айында «ШКУ: ишеним климаты жана маалыматтык коопсуздук» аттуу темада эл аралык тегерек столу болуп өткөн. Ага Шанхай Кызматташтык Уюмуна мүчө мамлекеттердин, Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Өзбекстан, Кытай жана Россиянын алдыңкы массалык маалымат каражаттарынын жетекчилери, дипломатиялык корпустун өкүлдөрү жана эксперттер катышкан. Катышуучулар ШКУнун маалыматтык-тил мейкиндигинин өзгөчөлүктөрүн, коопсуздукту камсыздоо жаатындагы чөлкөмдөгү өлкөлөрдүн басма сөзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн, маалыматтык технологияларды кылмыштуу, террористтик жана кастык аскерий-саясий аракеттер үчүн колдонууга каршы туруу зарылдыгын талкуулашкан. ШКУ өлкөлөрүнүн ортосундагы ишеним климатын чыңдоого маалыматтык интеграция жана эл аралык маалыматтык коопсуздуктун толук кандуу системасын калыптандыруу жардам берет.

Ал эми мындай системаны түзүүнүн алгачкы этабында ШКУ өлкөлөрүнүн басма жана электрондук басылмаларынын өз ара аракеттенүүсүн күчөтүү зарылды эскертилип, тегерек столдун бардык катышуучулары бул принципалдуу позицияга макул экенин билдиришкен. Ошондой эле жалпы маалыматтык платформаларды иштеп чыгуу жана мүмкүн ШКУда бирдиктүү маалыматтык коопсуздукту камсыздоо боюнча келишим түзүү зарыл деген пикирлер айтылган⁴⁹.

2009-жылдын 15-16-июнунда Россиянын Екатеринбург шаарында Шанхай Кызматташтык Уюмуна (ШКУ) мүчө-өлкөлөрдүн мамлекет башчыларынын Кеңешинин 9-жыйыны өткөрүлгөн. 16-июнь күнү ШКУга мүчө мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосунда эл аралык маалымат коопсуздугун камсыз кылуу жөнүндө кызматташуу тууралуу келишим кабыл алынган. Чындыгында, бул Екатеринбургда (РФ) өткөн саммиттин

⁴⁹ Климат доверия и информационную безопасность обсудили эксперты и специалисты в сфере масс-медиа стран ШОС, включая . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://24.kg/archive/ru/politic/51204-2009/05/29/114268.html/> (Дата обращения: 29.05.2009)

жүрүшүндө ШКУ өлкөлөрүнүн эл аралык маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндө кызматташуусунун форматын, максаттарын жана принциптерин аныктаган фундаменталдык документке кол коюлган.

Ошол эле учурда ШКУга мүчө-мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосундагы эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашуу дүйнөлүк тажрыйбада биринчи документ болуп калды⁵⁰. Документте ошондой эле ШКУнун бирдиктүү терминологиялык жана концептуалдык базасы белгиленген, анда «маалыматтык куралды иштеп чыгуу жана колдонуу, маалыматтык согушту даярдоо жана жүргүзүү», «маалыматтык терроризм», «маалыматтык кылмыштуулук» сыяктуу негизги түшүнүктөрдүн бирдиктүү түшүнүгү белгиленген.

Бул келишим 2012-жылдын 5-январында күчүнө кирген. Келишимде эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу жаатында уюмдун мүчө мамлекеттеринин ортосундагы кызматташтыктын укуктук жана уюштуруучулук негиздерин түзүү белгиленип, эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы негизги коркунучтарга төмөнкүлөр киргизилет:

- 1) маалыматтык куралды иштеп чыгуу жана колдонуу, маалыматтык согушту даярдоо жана жүргүзүү;
- 2) маалыматтык терроризм;
- 3) маалыматтык кылмыш;
- 4) маалыматтык мейкиндикте үстөмдүк кылуучу абалды башка мамлекеттердин кызыкчылыктарына жана коопсуздугуна зыян келтирүү менен пайдалануу;
- 5) башка мамлекеттердин коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык тутумдарына, руханий, адеп-ахлактык жана маданий чөйрөсүнө зыян келтирүүчү маалыматтарды жайылтуу;

⁵⁰ Обеспечение международной информационной безопасности центральная тема в повестке дня ШОС . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://isrs.uz/ru/maqolalar/obespecenie-mezdunarodnoj-informacionnoj-bezopasnosti-centralnaa-tema-v-povestke-dna-sos> (Дата обращения: 21.08.2022)

б) табигый жана (же) техногендик мүнөздөгү глобалдык жана улуттук маалыматтык инфраструктуралардын коопсуз, туруктуу иштешине таасир эткен коркунучтар⁵¹. Келишимдин 2-беренесинде көрсөтүлгөн коркунучтарга каршы күрөшүүдө, башкача айтканда эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы кызматташууну жүзөгө ашыра турган негизги багыттар да көрсөтүлгөн.

Бул сыяктуу документтердин кабыл алынышы жана бирдиктүү мамиле ШКУга маалыматтык мейкиндикте мамлекеттердин жоопкерчиликтүү универсалдуу эрежелерин иштеп чыгуу, МКТны мыйзамсыз максаттарда колдонууга жол бербөө боюнча эл аралык аракеттерди жетектөөгө мүмкүндүк берди.

Ошентип, 2011-жылы ШКУга мүчө төрт мамлекет (Орусия, Кытай, Өзбекстан, Тажикстан) БУУга маалымат коопсуздугун камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөр, эл аралык коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы иштелип чыккан мамлекеттердин жүрүм-турум эрежелери боюнча өз көз караштары БУУнун Башкы катчысына кат менен жөнөтүлгөн.

Маалыматтык коопсуздуктун көйгөйлүү маселеси – интернеттин таасирин көзөмөлдөө. Ал эми Кытайда "Алтын Калкан" мазмунду чыпкалоо системасы бар, ал Кытай өкмөтү лоялдуу деп эсептебеген ресурстарга, анын ичинде батыштын көпчүлүк маалымат сайттарына жана социалдык тармактарына кирүүнү толугу менен убактылуу чектеген. 2012-жылдан бери Кытай микроблогдор тармагында интернет цензурасы күчөтүлгөнүн жарыялаган. Ал эми 2015-жылы Кытай лидери эч кимде “кибер гегемония” болбошу керек же бул жаатта башка өлкөлөрдүн улуттук коопсуздугуна шек келтирген саясат жүргүзбөш керек деп айткан⁵².

Индияда интернет-компанияларды өз сайттарында жайгаштырылган колдонуучулар жараткан маалымат үчүн жоопкерчиликке тартуучу мыйзам

⁵¹ Соглашение между правительствами государств—членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/SCO-090616-IISAgreementRussian.pdf>

⁵²Кытай настаивает на праве цензуры в интернете . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа://http://www.bbc.com/russian/international/2015/12/151216_china_internet_conference

бар. Эгер маалыматка нааразычылык келип түшсө, анда , сайт ээлери аны алып салууга 36 саат берилет.

2015-жылы Уфада өткөн ШКУнун саммитинде белгилүү шарттарда мамлекеттик сырды өз күчү менен коргоого, маанилүү объектилерди коргоону камсыздоого мүмкүн экендиги айтылса, ал эми коомдук мамилелер глобалдык коммуникацияларды колдонуу менен түзүлсө, анда сөзсүз эл аралык деңгээлде чечимдерди иштеп чыгуу зарылчылыгы тууралуу маселеге көңүл бурулган.

Ал эми 2017-жылдын 2-3-февраль күндөрү ШКУнун Катчылыгынын делегациясы Москвада өткөн Улуттук Маалыматтык коопсуздук форумуна – Инфофорум 2017ге катышкан. Форумдун катышуучуларына Уюмга мүчө-мамлекеттердин өзүнө жүктөлгөн аймактагы эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча биргелешкен аракеттери жөнүндө маалымат берилген. Бул форумда ШКУ өлкөлөрүнүн эл аралык маалыматтык коопсуздукту тармагындагы төмөнкү жетишкендиктери белгиленди:

ШКУга мүчө-мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосундагы эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашууну иштеп чыгуу (2009-жылдын 16-июнундагы);

ШКУга мүчө мамлекеттердин БУУда эл аралык маалыматтык коопсуздукка карата мамилесин координациялоо, ошондой эле бул дүйнөлүк уюмдун алкагында мамлекеттердин маалымат мейкиндигинде жоопкерчиликти жүрүм-турумунун универсалдуу эрежелерин, принциптерин жана нормаларын иштеп чыгуу боюнча тыгыз кызматташуу;

ШКУга мүчө-мамлекеттердин атынан БУУнун Башкы Ассамблеясынын расмий документи катары «Эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу чөйрөсүндөгү жүрүм-турум эрежелеринин» жаңыланган редакциясын таратуу болгон⁵³. Ошентип, акыркы 10 жылда ШКУ да ЭМК боюнча бир катар концептуалдык документтерди бекитти. 2020-жылдын ноябрь айында Россиянын төрагалыгы астында өткөн ШКУга мүчө-мамлекеттердин

⁵³ В Москве рассказали о совместных усилиях государств-членов ШОС в области международной информационной безопасности. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://rus.sectsco.org/news/20170204/209406.html> (Дата обращения: 02.04.2017)

башчыларынын саммитинин жыйынтыгында маанилүү документ – ШКУга мүчө-мамлекеттердин башчыларынын Эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча кызматташуунун биргелешкен билдирүүсү кабыл алынган.

2021-жылы Душанбедеги саммиттин жыйынтыгында 30 документке кол коюлган. Алардын катарында Өзбекстан менен Россиянын демилгеси менен иштелип чыккан 2022-2023-жылдарга эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыздоо боюнча ШКУ өлкөлөрүнүн кызматташуу планы да бар. Ошондой эле Душанбе саммитинде Өзбекстан Республикасынын Президенти Шавкат Мирзиёев ШКУнун маалымат коопсуздугу боюнча биринчи эксперттик форумун өткөрүү демилгесин көтөрдгөн.

Жыйынтыктап айтканда, жылдан-жылга маалыматтык коопсуздук улуттук коопсуздуктун жалпы системасында барган сайын маанилүү болуп баратат. Белгилей кетсек, ШКУ маалыматтык коопсуздук маселелерин уюмдун ичинде гана эмес, анын чегинен тышкары, башкача айтканда, глобалдык деңгээлде чечүүнү көздөйт. Ошол эле учурда ар бир мамлекет маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу үчүн өлкөнүн маалымат мейкиндигине болгон ички жана тышкы коркунучтарга каршы тынымсыз күрөш жүргүзүп келет. Кыскасы, ШКУга мүчө-мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосундагы эл аралык маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун укуктук базасы түзүлгөн жана эксперттик механизмдери иштелип чыккан.

2.3. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу жана Шанхай кызматташтык уюму

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында белгиленгендей, улуттук коопсуздуктун негизги атрибуту – коркунуч болуп саналат. Өлкөбүздүн түрдүү чөйрөлөрүндөгү улуттук коопсуздугундагы коркунучтар чөлкөмдөгү жана дүйнөдөгү болуп жаткан экономикалык жана саясий карама-каршылыктардан, чечилбеген ички көйгөйлөрдөн, аскердик, маалыматтык, экологиялык жана башка факторлордон келип чыгууда.

Жогоруда айтылган факторлор өлкөбүздүн улуттук коопсуздугуна тышкы жана ички коркунучтардын кеңири спектрин жаратат⁵⁴.

Өлкөбүздүн улуттук коопсуздугунун ички коркунучтарынын бири – экономикалык коопсуздук эсептелинет. Экономикалык коопсуздук – бул мамлекеттик органдарда жана жеке сектордо коррупциялык көрүнүштөрдүн деңгээлинин жогорулашы, экономикалык жана финансылык системанын туруктуулугунун төмөндөшү, көмүскө экономиканын өсүшү, бюджеттик каражаттарды жана мамлекеттик мүлктү максатсыз пайдалануу, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланбоо, инвестициялык активдүүлүктүн төмөндөшү, капиталды чет өлкөгө контролсуз ташып чыгаруу.

Тарыхый көз караштан алганда, экономикалык коопсуздук концепциясын караган теориялар жакында – өткөн кылымдын экинчи жарымында пайда болгон. Бул жөнүндө орус академиги Л.И. Абалкин экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу, мамлекеттин улуттук коопсуздугунун гарантиясын, коомдун жана ар бир адамдын турмушунда туруктуулуктун жана бакубатчылыктын шарттарын түзөт деп белгилеген. Бул эреже бардык мамлекеттерге бирдей тиешелүү⁵⁵.

Жалпысынан алганда, экономикалык коопсуздук – бул адамдын, коомдун жана бүтүндөй өлкөнүн негизги маанилүү кызыкчылыктарын тышкы жана ички коркунучтардан коргоо деп айта алабыз. Улуттук коопсуздуктун структурасында экономикалык коопсуздук өзгөчө белгиленет, анткени дал аны камсыздоого багытталган чаралар өлкөнүн экономикалык көз карандысыздыгын сактоого, анын дүйнөлүк экономикалык системадагы ордун аныктоого жана калктын жашоосун жакшыртууга жардам берет. Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын ишке ашыруу экономиканы туруктуу өнүктүрүүнүн негизинде гана мүмкүн, ошондуктан Кыргыз

⁵⁴ Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук КОНЦЕПЦИЯСЫ. - [Интернет ресурсу] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430815>

⁵⁵ Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – с. 4

Республикасынын экономикалык чөйрөдөгү улуттук кызыкчылыктары негизги болуп саналат.

Эгемендикти алган алгачкы күндөн берки тажрыйба көрсөткөндөй, экономикалык коопсуздукту камсыз кылуунун ишенимдүү, эффективдүү системасы гана өлкөнүн эгемендүүлүгүнүн жана көз карандысыздыгынын, анын натыйжалуу жана туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн гаранты боло алат⁵⁶.

Кыргыз Республикасы үчүн азыркы этапта экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу маселелери өзгөчө актуалдуу болуп саналат, анткени 1990-жылдардын башына чейин улуттук жана экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу маселеси такыр болгон эмес, анткени республика бирдиктүү социалисттик мамлекеттин курамында болгон. Өткөөл экономиканын шарттарында экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу проблемаларын чечүү коомдун бардык чөйрөлөрүндө болуп жаткан андан аркы кайра куруунун жолдорун издөө менен бир убакта ишке ашары табигый нерсе⁵⁷. Ошондуктан, мүмкүн болушунча негизги факторлорду эске алуу менен реформаларды ишке ашырууда комплекстүүлүккө, стратегиялык максатка - өлкөнүн чыныгы көз карандысыздыгына жетишүүгө таасир этүүдө бүткүл территорияда жана коомдун туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүшүнө жетишүү зарыл.

Бирок бирдиктүү мамлекет ыдырагандан кийин кырдаал кескин өзгөргөн: республикалык бюджеттен каржылоо келбей калган, каржы ресурстарынын кескин жетишсиздиги сезиле баштаган, өз экономикасы терең жоготууларга учурап, чоң жаңылыштыктардан жана социалдык-экономикалык системаны түп-тамырынан бери кайра курууга

⁵⁶ Экономикалык кылмыштар менен күрөшүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган жөнүндө КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМЫ. - [Интернет ресурсу] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111817>

⁵⁷ Васильева А.С. Институциональная среда, как фактор обеспечения экономической безопасности // Российское предпринимательство. – 2012. – № 15. – с. 11-16.

шашылгандыктан трансформациялык кризиске дуушар болгон, эгемендикти жоготуу коркунучун жараткан нааразылык мамилелери башталган⁵⁸.

Социалдык-экономикалык чөйрөдөгү терс процесстер калктын жашоо деңгээлине кыйратуучу таасирин тийгизип, жана жакырчылыктын деңгээли төмөндөгөнүнө карабастан, Кыргызстанда калктын отуз пайыздан ашыгы дагы эле жакыр абалда, жумушсуздуктун жогорку деңгээли, эмгек акынын аздыгы, социалдык туруксуздук жана анын натыйжасында биринчи кезекте Россияга тышкы эмгек миграциясынын жогорку деңгээли байкалууда. Өнөр жай өндүрүшүндө өлкө реформага чейинки деңгээлге жете элек, КМШ өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөнкү эмгек акыга ээ, анданда төмөн эмгек акы Тажикстанда болуп саналат⁵⁹.

Экономикалык коопсуздукту төмөндөтүүчү маанилүү фактор болуп өлкөдөгү социалдык-экономикалык процесстерге терс таасирин тийгизген саясий, экономикалык, укуктук жана социалдык туруксуздук саналат. Эгемендүү өлкөнүн тарыхындагы революциялык өзгөрүүлөргө, анын ичинде революциялык жол менен бийликтин алмашууларына байланыштуу дүйнөлүк экономикада Кыргызстан саясий жана социалдык-экономикалык жактан туруксуз мамлекет, анда көбүнчө мамлекеттик саясат жана мыйзамдар бири-бирине дал келбейт, кабыл алынган чечимдерде ырааттуулук жок делген сыяктуу ар түрдүү ой пикирлер пайда болгон.

Ошол себептен, экономикалык коопсуздуктагы белгиленген проблемаларды чечүү үчүн мамлекет төмөнкү милдеттерди чечүүсү зарыл:

- бюджеттин тартыштыгынын көрсөткүчтөрүн жана мамлекеттик карыздын деңгээлин чектүү мааниден жогорулатпай кармоо аркылуу мамлекеттик бюджеттин туруктуулугун кармап туруу;
- улуттук финансы системасынын туруктуу өнүгүүсү;

⁵⁸ Осмонов З.Б. Экономическая безопасность и ее место в системе национальной безопасности Кыргызской Республики // Российское предпринимательство. Том 19, №2 (февраль 2018) - [Интернет ресурсы] – Режим доступа:<https://creativeconomy.ru/journals/rp/archive/79276>

⁵⁹ Осмонов З.Б. Экономическая безопасность и ее место в системе национальной безопасности Кыргызской Республики // Российское предпринимательство. Том 19, №2 (февраль 2018) - [Интернет ресурсы] – Режим доступа:<https://creativeconomy.ru/journals/rp/archive/79276>

- экономикага түз инвестицияларды тартуу жана эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү;
- бизнес жүргүзүүнүн ачык-айкын жана түшүнүктүү эрежелерин түзүү
- өлкөнүн экспорттук мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүү;
- мамлекеттик активдерди пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу;
- региондук өнөр жайды өнүктүрүү үчүн жергиликтүү ресурстардын, аймактардын, экономикалык кластердик өндүрүштөрдүн базасында өнөр жай ишканаларын этап-этабы менен түзүү жана өнүктүрүү;
- ишкерлердин жана инвесторлордун укуктарын жана жеке менчигин коргоо. Санкцияланбаган текшерүүлөрдөн, кийлигишүүлөрдөн, рейдерликтен жана кол салуулардан коргоо;
- жеке адамдар үчүн кредиттер боюнча пайыздык ставканы жогорулатуу тобокелдигин жана аларга карыздык оорчулуктун өсүшүн төмөндөтүү жолу менен калкка кредит берүүнүн өсүшүнүн балансын камсыз кылуу

Кыргызстандын азыркы дүйнөдө позициясын бекемдөө үчүн приоритеттүү тармактарды интенсивдүү өнүктүрүүнү, иштеп жаткан объекттерди реконструкциялоо жана техникалык жактан кайра жабдуу, ошондой эле жаны ишканаларды куруу, каржылоонун бардык булактарын толук тартуунун негизинде мүмкүн болот, анын ичинде инвесторлорго өнүгүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү аркылуу чет өлкөлүк инвестицияларды Кыргызстандын экономикасынын артыкчылыктуу тармактарына багыттоо керектелет.

Жогорудагы улуттук коопсуздуктун бардык түрлөрүн, анын ичинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасы эл аралык уюмдар менен кызматташып келет. Эл аралык уюмдар улуттук коопсуздукка болгон коркунучтарды табууга, алдын алууга жана жоюуга катышып, улуттук коопсуздукту камсыз кылууну ишке ашырышат.

Тышкы саясаттын артыкчылыктарын ишке ашыруу максатында 124 эл аралык уюмдун жана интеграциялык бирикменин (БУУ, ЕАЭБ, КМШ, ЖККУ ж.б.)⁶⁰, анын ичинде Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) ишине өлкөнүн катышуусу сапаттык жаңы деңгээлде камсыздалып келет. ШКУнун мүчө мамлекеттеринин кызматташуусунун негизги багыттары болуп:

- «аймакта коопсуздукту жана ишенимди чыңдоо»;
- "аймактык экономикалык кызматташтыкты анын ичинде «транспорт жана байланышты» кубаттоо»;
- «илим, билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, спорт, туризм тармактарында өз ара аракеттенүүнү кеңейтүү» саналат.

Үч негизги багыттын ичинен практикалык натыйжаларга жетишүүдө өзгөчө кыйын болуп экономика багыты болуп калды. Анткени, 10 жыл мурун талдоочулардын оюу боюнча 2011-жылга аныкталган 120 экономикалык (соода, транспорт, энергетика ж.б.) долбоорлорунун азырынча бири да аткарылган эмес. Дагы он жылдын ичинде кырдаал өзгөргөн жок, себеби бир дагы көп багыттуу экономикалык долбоор ишке ашкан эмес⁶¹.

Буга себеп болуп - глобалдашуу жана интеграция шарттарда экономикалык коопсуздук менен бирге эл аралык атаандаштыктын өсүшүн жана анын коомдун, мамлекеттин турмушунда ролунун чындоосуна өбөлгө түзөөрүн да белгилеп кетсек болот⁶².

Бардык ШКУнун катышуучу өлкөлөрү үчүн жалпы бирдиктүү стимулдардын жоктугу, экономикалык кызыкчылыктардын реалдуу конвергенциясынын жоктугу системалуу түрдө тоскоолдук катары каралууда. Мисалга алсак, Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы пикир келишпестиктер (Тажикстан менен Өзбекстандын ортосунда пайдалануудагы суу маселеси

⁶⁰2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы. VIII. Тышкы саясат жана улуттук коопсуздук. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430700>

⁶¹ Уянаев С.В., Кулинец Ю.В. ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: https://www.ifes-ras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf

⁶²Агаев И.А. Особенности концепции национальной безопасности в современных условиях // Российское предпринимательство. – 2014. – № 13. – с. 114-123.

ж.б.), алар жыйынтыгында жалпыга пайда алып келүүчү максаттарды көздөбөй, көз ирмемдик жеке кызыкчылыктардан баш тартууну каалашпайт⁶³.

Бирок, Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунда мүчөлүгү улуттук коопсуздукту камсыз кылуу жаатында артыкчылыктуу болуп саналат. Кытай тарабынан сунушталган “Жибек жолунун экономикалык алкагы” долбоорун түзүү кызматташтыктын маселелерин тыгыз жана комплекстүү чечүүнүн варианттарынын бири болуп саналат. Анткени, Кытай Эл аралык мамилелер институтунун Чыгыш Европа жана Борбордук Азия департаментинин директору Чэнь Юйжун айткандай, “Жибек жолу ШКУ өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтыктын маанилүү компоненттеринин бири болуп саналат. ШКУ өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык өнүгүп, Улуу Жибек жолунун экономикалык алкагын түзүү өзгөчө роль ойной алат. Бул жаатта эл аралык кызматташуу Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык жана достук мамилелердин өнүгүшүнө алып келиши мүмкүн” деп билдирген⁶⁴.

А.Ф. Клименко «Жибек Жолунун экономикалык алкагы жана Шанхай кызматташтык уюмунун мейкиндигинин коопсуздук көйгөйлөрү» деген илимий макаласында «Жибек Жолунун экономикалык алкагын түзүү программасы ШКУ мамлекеттеринин ортосундагы көп тараптуу экономикалык кызматташтыктын катализатору болуп калышы мүмкүн жана чөлкөмдөгү ресурстардын эң чоң көлөмүн топтоштурууга, ошондой эле чөлкөмдөн тышкаркы күчтөрдүн кийлигишүүсүз Борбордук Азия мамлекеттеринин экономикалык өнүгүүсүн стимулдаштырууга мүмкүндүк берет» деп белгилеген⁶⁵.

⁶³ Уянаев С.В., Кулинцев Ю.В. ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: https://www.ifesras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf

⁶⁴ Чэнь Юйжун: Шелковый путь – одна из важных составляющих экономического сотрудничества стран ШОС. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <https://24.kg/archive/ru/economics/181942-chyen-yujzhun-shelkovyy-put-ndash-odna-iz-vazhnyx.html/>

⁶⁵ Клименко А.Ф. Экономический пояс шелкового пути и проблема безопасности на пространстве Шанхайской организации сотрудничества. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonom>

ШКУга мүчө болгон мамлекеттер үчүн Кыргызстандын экономикасынын азыркы мезгилдеги эң жагымдуу тармактары - Кытай, Европа, Түштүк Азия жана Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүнүн ортосундагы логистикалык каттамдардын жолунда жайгашуусу; туристтик ишти жүзөгө ашыруу үчүн рекреациялык ресурстардын болушу; жылдык агымы 50 куб километр болгон жогорку сапаттагы суу ресурстарынын, көлдөрдүн жана суу сактагычтардын көп болушу; жылына 140 млрд кВт саат гидроэнергетикалык потенциал; алтындын жана жаратылыш ресурстарынын айрым түрлөрүнүн минералдык-ресурстук базасынын болушу жана тамак-аш өнөр жайы болуп саналат. Бүгүнкү күндө республиканын тоо-кен тармагынын эң ири инвестору болуп ШКУга мүчө мамлекеттер - Кытай Эл Республикасы жана Россия Федерациясы саналат. 2015-2020-жж. ала турган болсок, ШКУ га кирген мамлекеттерден Кытай эл республикасы акыркы 10 жылдын ичинде инвесторлордун ичинен 1-орунга чыккан (жалпы Кыргызстанга кирген инвестициянын 33,4 %, же болбосо 2,9 млрд АКШ доллары), Россия Федерациясы 2011–2020 -жж. 1,3 млрд АКШ долларын, ал эми Казакстандан үзгүлтүксүз келип турат, жылдык түшүүлөрдүн орточо көлөмү 33 миллион АКШ долларын түзөт⁶⁶.

Мунун негизинде Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуунун негизги артыкчылыктуу багыттары болуп логистикалык инфраструктура, айыл чарбасынын айрым тармактары жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүү, гидроэнергетика, туризм, тоо-кен, жеңил өнөр жай тармактары саналат.

Инвесторлор жана республика үчүн эң перспективдүү долбоорлор электр энергиясына болгон ички керектөөлөрдү канааттандыруу жана аны экспорттук берүүлөрдү кеңейтүү үчүн ири жана чакан ГЭСтерди куруу, мындан тышкары Кыргызстанда туризмди өнүктүрүү, бул үчүн республикада

icheskiy-poyas-shelkovogo-puti-i-problema-bezopasnosti-na-prostranstve-shanhayskoy-organizatsii-sotrudnichestva/viewer

⁶⁶ Программа по привлечению инвестиций в Кыргызскую Республику на 2022–2026 годы. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/159444>

чоң потенциалдуу мүмкүнчүлүктөр бар. Ири инвестицияларды, анын ичинде түздөн-түз чет өлкөлүк инвестицияларды тартмайынча өндүрүштүн төмөндөөсүн жеңүү, экономиканы структуралык жактан кайра куруу, чакан жана орто бизнести өнүктүрүү мүмкүн эмес. Борбор Азия өлкөлөрү, анын ичинде Кыргызстан да бүткүл дүйнөнүн көңүл борборунда. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын ыңгайлуу кырдаалдан пайдаланып, өлкөнүн экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн бардык иш аракеттерди жасоого тийиш.

Текшерүү үчүн суроолор:

1. ШКУнун негизги максаттары жана милдеттери эмнелерди камтыйт?
2. ШКУнун РАТСинин түзүлүшү жана иштөөсү кайсы жылы башталган?
3. Кыргыз Республикасы ШКУнун РАТСинде кандай роль ойногон?
4. ШКУга мүчө мамлекеттер терроризм, сепаратизм жана экстремизмге каршы кандай чараларды көрүшөт?
5. Антитеррордук машыгуулардын максаты эмнеде жана кандай принципте өткөрүлөт?
6. ШКУнун коопсуздук жана туруктуулук жаатындагы иши Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарына кандай жардам берет?
7. Бишкек декларациясы жана башка макулдашуулар ШКУнун мүчө мамлекеттеринин кызматташтыгында кандай мааниге ээ?
8. ШКУга мүчө мамлекеттер БУУнун кандай органдарына мүчөлүк алууну каалашкан?
9. Кыргызстан ШКУнун алкагында кандай коопсуздук багытындагы натыйжаларды көрдү жана ишке ашырды?
10. Маалыматтык коопсуздук деген эмне жана ал улуттук коопсуздук менен кандай байланышта турат?
11. Маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуунун негизги максаттары эмнелер?
12. Маалыматтын мааниси жана анын коомдун өнүгүүсүнө тийгизген таасири кандай?
13. Маалыматтык коомдун пайда болушуна алып келген негизги маалыматтык төңкөрүштөр кайсылар?
14. Төртүнчү маалыматтык төңкөрүш кайсы технологиялык ачылыштар менен байланыштуу?
15. Маалыматтык технологиялардын өнүгүшү коомдо кандай өзгөрүүлөрдү жаратууда?
16. Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугуна коркунуч туудурган негизги факторлор кайсылар?

- 17.Маалыматтык коопсуздук маселелеринде жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин ролу кандай?
- 18.Маалыматтык согуш жана маалыматтык терроризм түшүнүктөрү эмне үчүн актуалдуу болуп жатат?
- 19.ШКУга мүчө мамлекеттер маалыматтык коопсуздукту камсыз кылууда кандай механизмдерди колдонушат?
- 20.2009-2012-жылдар аралыгында ШКУ кандай эл аралык маалыматтык коопсуздук документтерин кабыл алды?
- 21.ШКУга мүчө мамлекеттердин өз ара кызматташтыгы маалыматтык коопсуздук жаатында кандай пайда алып келди?
- 22.Кыргыз Республикасынын ШКУдагы маалыматтык коопсуздук багытынын мааниси эмнеде?

Өз алдынча иштердин темалары

- 23.Шанхай кызматташтык уюмунун түзүлүү тарыхы жана максаттары
- 24.ШКУнун коопсуздук концепциясынын өзгөчөлүктөрү
- 25.Аймактык коопсуздук түшүнүгү жана анын Борбор Азия контекстиндеги мааниси
- 26.Эл аралык уюмдардын Кыргызстандын ШКУдагы коопсуздук саясатынын негизги багыттары
- 27.Кыргызстан жана Аймактык антитеррордук түзүм (РАТС): кызматташтык тажрыйбасы
- 28.ШКУнун биргелешкен аскердик машыгууларына Кыргызстандын катышуусу
- 29.Терроризм жана экстремизмге каршы күрөштө Кыргызстан менен ШКУнун өз ара аракеттенүүсү
- 30.ШКУнун коопсуздук системасында Россия менен Кытайдын ролу
- 31.Борбор Азия өлкөлөрүнүн коопсуздук маселелеринде ШКУнун орду
- 32.Афган фактору жана анын ШКУ өлкөлөрүнүн коопсуздугуна тийгизген таасири
- 33.ШКУ жана Жамааттык коопсуздук келишими уюмунун (ЖККУ) өз ара байланышы

КОРУТУНДУ

Азыркы учурдагы глобалдашуу шарттарында дүйнөлүк мейкиндиктеги трансулуттук жүрүмдөрдүн тез өнүгүшү, эл аралык мамилелердин субъекттеринин кеңейиши улуттук жана эл аралык коопсуздуктун ортосундагы чек араларды барган сайын жупуну кылып, алардын өз ара байланышын күчөттү.

Мындай шартта коопсуздукту камсыз кылуунун натыйжалуу стратегияларын иштеп чыгуу татаалдашууда, анткени азыркы учурда бир да мамлекет коопсуздук маселесинде толук түрдө өз алдынча аракеттене албайт. Бул жагдай мамлекеттерди өз улуттук коопсуздук концепцияларын кайра карап чыгууга жана жамааттык механизмдер менен тыгыз иш алып барууга мажбурлоодо.

Мамлекеттердин улуттук коопсуздук стратегиялары жана эл аралык коопсуздукту камсыздоого багытталган жамааттык системалардын ишмердүүлүгү түз жана кыйыр коркунучтардын бүтүндөй спектрин эске алуу зарылчылыгына негизделет. Ошол эле учурда, жаңы коопсуздук приоритеттерин аныктоо процесси “эмнени жана кимден коргоо керек?” деген суроого болгон салттуу мамилелердин жана стереотиптердин таасиринен улам кыйынга турат.

Практикада көпчүлүк мамлекеттер дагы эле улуттук кызыкчылыктарга жана ички коопсуздук системаларына артыкчылык берип, жамааттык коопсуздук механизмдерин көбүнчө ушул позициялардын негизинде ишке ашырып келишет.

Келечекте улуттук жана эл аралык коопсуздук маселелерин натыйжалуу чечүүнүн негизги багыты регионалдык интеграциялык процесстерди тереңдетүү жана жаңы надулуттук түзүмдөрдү — мамлекеттерден тышкаркы уюмдар менен институттарды — өнүктүрүү менен тыгыз байланыштуу болот деп божомолдонууда.

Арийне, жогоруда белгиленгендей, бир да мамлекет коопсуздук маселесин чечүүдө өз алдынча аракеттене албайт. Ал эми мындай шартта

Кыргызстандын Шанхай кызматташтык уюмуна (ШКУ) мүчө өлкөлөрү менен коопсуздук, багыттарда кызматташтыгы, коопсуздук көйгөйлөрүн жөнгө салууда чоң роль ойнойт.

Негизинен ШКУнун түзүлүү тарыхы алгач "Шанхай бештигин", андан кийин "Шанхай форумун", азыр - "ШКУну" түзүүгө алып келген чек ара маселелери жана трансулуттук коопсуздук көйгөйлөрү менен байланышкан. БАда Кыргызстан маанилүү геосаясий, геостратегиялык жана транзиттик орунду ээлейт, бул анын ШКУдагы баалуулугун жана маанилүүлүгүн тастыктайт;

ШКУнун жаралуу тарыхы КРнын эгемендүү мезгилиндеги эл аралык аренадагы позициясын чыңдоо тарыхы менен тыгыз байланыштуу. Ата Мекендик жана чет элдик тарыхнааманы талдоонун негизинде изденүүчүлөр тарабынан тарыхый булактардын жаңы топтомун илимий айлампага киргизүү олуттуу болууда. Кыргызстан 1996-жылдан баштап ШКУнун алкагында коопсуздукту колдоо процесстерине активдүү катышып, аймактагы туруктуулукту камсыз кылууга, “үч жамандыкка” (терроризм, экстремизм, сепаратизм) каршы күрөштү интеграциялап, эл аралык коопсуздукту чыңдоого салым кошуп жатат.

Азыркы мезгилде Кытайдын ШКУ аркылуу Кыргызстанда жана БАнын башка өлкөлөрүндө “Бир алкак, бир жол” “Жибек Жолунун экономикалык алкагы” негизги долбоорлорунун алкагында ишке ашырылып жаткан саясаты тууралуу изилдөө илимий долбоордун максаты катары кароого негиз болот.

Ал эми Кытай сыяктуу Кыргызстандын көп векторлуу тышкы саясатындагы кызматташтыктын бардык чөйрөлөрүндө Россия, Индия ж.б. мамлекеттер башкы ролдо болууну каалашат. Ири Евразия чөлкөмүндөгү, анын ичинде БАдагы коопсуздук жаатында, Россия эл аралык жоопкерчиликти жүгүн Кытай менен тең бөлүшүүгө мажбур. Демек, бул эки мамлекет аймактагы коопсуздуктун баардык чөйрөсүндө активдүүлүгүн көрсөтүү менен чөлкөмдөгү мамлекеттердин стабилдүү өнүгүүсүнө көмөк түзүп жатат деген пикирди колдоого болот.

Кыскасы, кийинки учурларда чөлкөмдүк жана улуттук коопсуздук структураларынын ролунун өсүшү ШКУ, сыяктуу уюмдардын ишмердүүлүгүндө айкын көрүнөт. Ал эми буга чейин коопсуздук негизинен улуттук деңгээлде — мамлекеттин аймагы, эли, ресурстарынын корголушу катары түшүндүрүлсө, азыр бул түшүнүк чек арадан тышкары мейкиндикти да камтыйт. Мисалы, киберкоопсуздук, климаттык өзгөрүү, миграция сыяктуу факторлор эл аралык мүнөзгө ээ коркунучтар болуп калды.

Мамлекеттердин өз алдынча аракеттери жетишсиз болуп жатат, анткени глобалдык коркунучтардын табияты жамааттык аракеттерди талап кылат. Бирок мамлекеттер дагы деле болсо улуттук кызыкчылыктарды башкы приоритет катары кармап, бул жамааттык аракеттерди чектейт.

Колдонуоган адабияттар

1. 1 Клименко А.Ф. Экономический пояс шелкового пути и проблема безопасности на пространстве Шанхайской организации сотрудничества. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonom>
2. — М.: Юринформцентр, 1997, 47-б.
3. 1 Программа по привлечению инвестиций в Кыргызскую Республику на 2022–2026 годы. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/159444>
4. 1 Чэнь Юйжун: Шелковый путь – одна из важных составляющих экономического сотрудничества стран ШОС. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <https://24.kg/archive/ru/economics/181942-chyen-yujzhun-shelkovyj-put-ndash-odna-iz-vazhnyx.html/>
5. 12026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы. VIII. Тышкы саясат жана улуттук коопсуздук. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kk/430700>
6. icheskiy-poyas-shelkovogo-puti-i-problema-bezopasnosti-na-prostranstve-shanhayskoy-organizatsii-sotrudnichestva/viewer
7. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – с. 4
8. Агаев И.А. Особенности концепции национальной безопасности в современных условиях // Российское предпринимательство. – 2014. – № 13. – с. 114-123.
9. Бишкекский саммит ШОС завершил свою работу. Главы государств-членов ШОС подписали совместное коммюнике по итогам заседания совета. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.qwas.ru/kyrgyzstan/ar-namys/id_68334/
10. В Москве рассказали о совместных усилиях государств-членов ШОС в области международной информационной безопасности. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://rus.sectsco.org/news/20170204/209406.html> (Дата обращения: 02.04.2017)
11. Васильева А.С. Институциональная среда, как фактор обеспечения экономической безопасности // Российское предпринимательство. – 2012. – № 15. – с. 11-16.
12. Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств - членов Шанхайской организации сотрудничества - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://docs.cntd.ru/document/902086025>
13. Зеленков М. Ю. Аталган эмгекте [Электронный ресурс] - <https://pedlib.ru/Books/1/0363/index.shtml>

14. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке. — М.: Юридический институт МИИТа, 2002, — [Электронный ресурс] - <https://pedlib.ru/Books/1/0363/index.shtml>
15. История ПАТС ШОС . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ecrats.org/o-rats-shos/>
16. История ПАТС ШОС [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ecrats.org/o-rats-shos/>
17. Капустин Ф.А. Информационная безопасность и защита информации в современном обществе . . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-i-zaschita-informatsii-v-sovremennom-obschestve-1>
18. Киргизия и Китай провели учения «Тянь-Шань-3» // Информационно-аналитический сайт ИнфоШОС.Ру. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.infoshos.ru/ru/?idn=16903>
19. Китай настаивает на праве цензуры в интернете . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/international/2015/12/151216_china_internet_conference
20. Климат доверия и информационную безопасность обсудили эксперты и специалисты в сфере масс-медиа стран ШОС, включая . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://24.kg/archive/ru/politic/51204-2009/05/29/114268.html/> (Дата обращения: 29.05.2009)
21. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>
22. Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун концепциясы. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1365>
23. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы // . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430815/10?mode=tekst>
24. Кыргызстан и ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://vuzlit.com/1837431/kyrgyzstan>
25. Кыргызстан-ШОС [Электронный ресурс]. Режим доступа: - URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/95>
26. Ницевич В.Ф. О понятии и сущности Национальной безопасности [Электронный ресурс] - https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/04/pnb2_2015-6.pdf
27. Обеспечение международной информационной безопасности центральная тема в повестке дня ШОС . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <http://isrs.uz/ru/maqolalar/obespecenie-mezdunarodnoj-informacionnoj-bezopasnosti-centralnaa-tema-v-povestke-dna-sos> (Дата обращения: 21.08.2022)

- 28.Осмонов З.Б. Экономическая безопасность и ее место в системе национальной безопасности Кыргызской Республики // Российское предпринимательство. Том 19, №2 (февраль 2018) - [Интернет ресурсы] – Режим доступа:<https://creativeconomy.ru/journals/rp/archive/79276>
- 29.Подведены итоги саммита ШОС в Бишкеке. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://barometr.kg/podvedeny-itogi-sammita-shos-v-bishkeke>
- 30.Проблемы обеспечения безопасности на пространстве ШОС / Отв. ред. С.Г.Лузянин. - М.: ВесьМир, 2017. с. 9-10.
- 31.РАТС ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: - URL:<https://ecrats.org/istoriya/>
- 32.Саммиты Шанхайской организации сотрудничества. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: https://tass.ru/info/1432640?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru
- 33.Саночкин В. В. Что такое информация. // Эволюция. - №2, 2005, с.110-113. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: http://inion.ru/site/assets/files/1473/sanochkin_informacia_2.pdf
- 34.Совместное коммюнике по итогам заседания Совета глав государств-участников ШОС. - [Интернет-ресурс]. Режим доступа:URL: https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/200708/t20070818_858152.html
- 35.Соглашение между правительствами государств—членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/SCO-090616-IISAgreementRussian.pdf>
- 36.Соглашение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических учений государствами - членами Шанхайской организации сотрудничества // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации консорциум «Кодекс». 13.10.2009 // (дата обращения: 04.07.2018).
- 37.Сотрудничество Кыргызской Республики в рамках Шанхайской организации сотрудничества от 13.01.2020. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://mfa.gov.kg/ru/osnovnoe-menyu/vneshnyaya-politika/mezhdunarodnye-organizacii/shos/sotrudnichestvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-ramkah-shanhayskoy-organizacii-sotrudnichestva>
- 38.Степашин С. В. Безопасность человека и общества (Политико-правовые вопросы): Монография. — СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1994. 11-б.
- 39.Страны-участницы ШОС учатся совместным действиям по нейтрализации террористических групп // Сайт информационного агентства Регнум. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <https://regnum.ru/news/1972573.html>
- 40.Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова.

41. Уянаев С.В., Кулинцев Ю.В. ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. - [Интернет ресурсы] – Режим доступа: https://www.ifes-ras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf
42. [ras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf](https://www.ifes-ras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf)
43. Чернявский Г. С., Кобелев Р. А., Исайчев Г. А. К вопросу исследования проблем безопасности России//Военная мысль. — 1994. — № 29. — С. 2-9. [Электронный ресурс] - [http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8189/1/167-172 .pdf](http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8189/1/167-172.pdf)
44. Что такое Информация? Значение слова Информация в философском слове . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://diclist.ru/slovar/filosofskiy/i/informatsiya.html>
45. Чуваков О. А. К вопросу определения понятия безопасности [Электронный ресурс] - <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5572/1/191-197.pdf>
46. Чумаченко Т.Н. Деятельность ШОС по обеспечению международной информационной безопасности . - [Интернет-ресурс]. Режим доступа: URL: <https://articlekz.com/article/18976>
47. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://medialaw.asia/document/-2056>
48. Шершенев Л. И. Безопасность: государственные и общественные устои // Безопасность. — 1994. — № 4 (20). — С. 13.
49. Экономикалык кылмыштар менен күрөшүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган жөнүндө КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМЫ. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111817>

Тесттик тапшырмалар

Вариант 1

1. Коопсуздуктун чыныгы абалын анализдөөгө мүмкүнчүлүк берген элементтер:

- А) Субъекттер, объекттер, деңгээлдер, коопсуздук коркунучтары, коопсуздуктун түрлөрү
- Б) Субъекттер жана объекттер
- В) Деңгээлдер жана коопсуздуктун түрлөрү

2. БУУ Коопсуздук Кеңешинин ишмердүүлүгү:

- А) Эл аралык тынчтык жана коопсуздукту камсыздоого жооптуу
- Б) Адамзаттын заманбап өнүгүүсүнө жооптуу
- В) Катышуучу өлкөлөрдүн көз карандысыздыгына жооптуу

3. Коопсуздуктун негизги субъекти:

- А) Мамлекет, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот органдары менен
- Б) Жаран
- В) Коомдук жана башка уюмдар

4. Коопсуздуктун негизги объекттери:

- А) Жеке адам, коом, мамлекет
- Б) Коом жана мамлекет
- В) Жеке адам жана коом

5. Коопсуздук коркунучу:

- А) Экологиялык коркунучтуу факторлор
- Б) Жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин жашоосу үчүн коркунуч жараткан шарттар жана факторлор
- В) Терроризм жана диндик экстремизм

6. Эл аралык коопсуздук:

- А) Терроризм жана диндик экстремизм
- Б) Эл аралык мамилелер системасын дестабилизациялоо, кагылышуу, куралдуу конфликт жана согуштардан корголуу
- В) Эл аралык уюмдар жана конфликттер

7. ОДКБ катышуучу өлкөлөрүнүн коллективдик коопсуздук концепциясы кабыл алынган:

- А) 1996
- Б) 1994
- В) 1995

8. Коллективдик коопсуздук:

- А) Аскердик кызматташтык жана агрессияны алдын алуу жана аны кайтаруу боюнча коллективдик аракеттер
- Б) Тышкы коркунучтардан топтун кызыкчылыктарын коргоо
- В) Тышкы коркунучтардан коргонуу, аскердик кызматташтык жана коллективдик аракеттер аркылуу мамлекеттер союзунун кызыкчылыктарын коргоо

9. РАТС (ШОС) түзүлгөн жылы:

- А) 2002-июнь
- Б) 2003-август

В) 2003-июнь

10. ШОС түзүү декларациясы кабыл алынган:

А) 2001-жылдын 20-июну

Б) 2002-жылдын 22-июну

В) 2001-жылдын 15-июну

11. Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун концепциясы:

А) Жеке адамды, коомду жана мамлекетти ички жана тышкы коркунучтардан коргоо боюнча узак мөөнөттүк системалуу принциптер жана идеялар

Б) Кыргыз Республикасынын конституциясы

В) Жеке адамды, коомду жана мамлекетти коргоо боюнча мыйзамдар

Вариант 2

1. Улуттук коопсуздукту камсыздоо саясатын ишке ашырууга катышат:

А) Коопсуздук Кеңеши

Б) Президент жана Өкмөт

В) Президент, Өкмөт, Коопсуздук Кеңеши, Аткаруу бийлиги

2. Коопсуздук Кеңешинин укуктук негиздери:

А) Конституция, мыйзамдар, эл аралык келишимдер, Президенттин жарлыктары жана көрсөтмөлөрү, ошондой эле Жарлык өзү

Б) Конституция жана мыйзамдар

В) Эл аралык келишимдер жана Президенттин жарлыктары

3. Улуттук коопсуздукту камсыздоочу органдар:

А) Министрликтер жана башка аткаруу органдары

Б) Министрликтер, аткаруу органдары жана жергиликтүү бийлик органдары

В) Жергиликтүү бийлик органдары

4. Улуттук коопсуздукту камсыздоонун каражаттары:

А) Мамлекеттин материалдык объекттери

Б) Материалдык, техникалык, мүлк жана ресурстар

В) Мүлк жана ресурстар

5. Коопсуздуктун негизги субъекти:

А) Мамлекет

Б) Жаран

В) Коомдук жана башка уюмдар

6. БУУ Коопсуздук Кеңешинин мүчөлөрү:

А) 10

Б) 12

В) 15

7. Коллективдик коопсуздук жөнүндө келишим күчүнө кирген:

А) 1994

Б) 1992

В) 1993

8. Конфликтти жөнгө салуу:

А) Конфликтти жөнгө салууда мамлекеттердин максаттуу ишмердүүлүгү

Б) Конфликт процессиндеги субъекттер жана кызыкдар тараптардын максаттуу ишмердүүлүгү

В) Конфликт процессиндеги субъекттердин ишмердүүлүгү

9. Регионалдык коопсуздук:

- А) Эл аралык мамилелердин регионалдык согуштардан корголуу системасы
- Б) Чек аралаш өлкөлөрдүн куралдуу конфликттеринен коргоо
- В) Эл аралык мамилелердин регионалдык дестабилизация, кризис жана куралдуу конфликттерден корголуу системасы

10. Коопсуздук коркунучу:

- А) Жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин жашоосу үчүн коркунуч жараткан шарттар жана факторлор
- Б) Коомдун кызыкчылыктарына коркунуч
- В) Жеке адамдын кызыкчылыктарына коркунуч

Кошумча тапшырмалар

Тема 1. Улуттук коопсуздуктун жалпы теориясынын мазмуну, түшүнүк аппараты

- Коопсуздук деген эмне?
- Улуттук коопсуздук деген эмне?
- Улуттук коопсуздук системасы деген эмне?
- Улуттук коопсуздукту камсыздоонун объекттери.
- Улуттук коопсуздукту камсыздоонун субъекти ким?
- Улуттук коопсуздукту камсыздоонун принциби деген эмне?

Тема 2. Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздуктун камсыздоонун укуктук базасы («Коопсуздук жөнүндө» мыйзам)

- «Коопсуздук жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
- Коопсуздук системасы, негизги элементтери, функциялары жана бийлик органдарынын ыйгарым укуктары.
- «Коопсуздук жөнүндө» мыйзамдагы коопсуздукту камсыздоо күчтөрү жана каражаттары.
- Улуттук коопсуздукка коркунучтар.

Тема 3. Улуттук коопсуздук системасынын структурасы

- Эл аралык коопсуздук деген эмне?
- Регионалдык коопсуздук деген эмне?
- Аскердик коопсуздук деген эмне?
- Глобалдык коопсуздук деген эмне?
- Коллективдик коопсуздук деген эмне?
- Мамлекеттин ички коопсуздугу.
- Сиз билген улуттук коопсуздуктун түрлөрү.

Тема 4. Улуттук коопсуздукка коркунучтар: өзгөчөлүгү, классификациясы жана мазмуну

- «Коркунуч» деген эмне?

- Терроризм деген эмне?
- Диндик экстремизм деген эмне?
- Сиз билген террористтик топтор.
- Коопсуздук коркунучу деген эмне?
- Сиз билген коопсуздук коркунучтарынын түрлөрү.

Тема 5. Улуттук коопсуздукту камсыздоонун күч менен жана күч колдонбостон ыкмалары

- Конфликт жана куралдуу конфликт деген эмне?
- Куралдуу конфликтти чечүүнүн кайсы чараларын билесиз?
- Конфликтти чечүүнүн саясий чараларына эмне кирет?
- Конфликтти чечүүнүн дипломатиялык чараларына эмне кирет?
- Конфликтти чечүүнүн аскердик чараларына эмне кирет?
- Конфликтти чечүүнүн маалыматтык чараларына эмне кирет?

Тема 6. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик жана мамлекеттик эмес улуттук коопсуздукту камсыздоо системасы

- Улуттук коопсуздукту камсыздоодо кайсы мамлекеттик органдар бар?
- Улуттук коопсуздукту камсыздоодо кайсы мамлекеттик күчтөр жана каражаттар бар?
- Мамлекеттик эмес улуттук коопсуздукту камсыздоо системасы деген эмне?
- Мамлекеттик эмес коопсуздукту камсыздоо системасынын милдеттери.
- Нотариаттардын, адвокаттардын жана детективдик агенттиктердин ишмердүүлүгү.

Тема 7. Коопсуздукту камсыздоодо эл аралык жана регионалдык уюмдардын ролу

- Эл аралык уюмдар деген эмне?
- Регионалдык уюмдар деген эмне?
- Эл аралык уюмдардын конфликттерди жөнгө салууда ролу.
- Регионалдык уюмдардын конфликттерди жөнгө салууда ролу.
- Араб өлкөлөрү Лигасы (ЛАГ), Ислам Кызматташтык Уюму (ОИК), БУУ, КМШ, ШОС, ОБСЕ, МДПУнун ишмердүүлүгү.

Тема 8. Борбор Азия жана Азия-Тынч океан аймагындагы регионалдык коопсуздуктун көйгөйлөрү

- Геополитика деген эмне?
- Борбор Азиядагы регионалдык коопсуздукка карата салттуу жана салттан тыш коркунучтар.
- Борбор Азиядагы аймактык конфликттер.
- Азия-Тынч океан аймагындагы өлкөлөрдөгү аймактык конфликттер.
- Диндик экстремизм, наркотрафик, качкындар көйгөйү Азия-Тынч океан аймагындагы өлкөлөрдө.

Терминдер сөздүгү

Агрессивден коргонуу — бул мамлекеттин (же мамлекеттер коалициясынын) агрессордун стратегиялык пландарын бузууга, өзүнүн аскердик потенциалын сактоого жана куралдуу күчтөрдү стратегиялык жайгаштырууга багытталган жооп чараларынын жана аракеттеринин системасы.

Агрессиянын алдын алуу — агрессияга жол бербөө максатында жүргүзүлүүчү саясий, дипломатиялык жана аскердик чаралардын комплекси. Бириккен Улуттар Уюмунун Уставына ылайык мамлекеттер коомчулугу тарабынан көрүлүүчү жамааттык алдын алуу чаралары — тынчтыкка коркунуч жаратууну, агрессия актысын же тынчтыктын бузулушун токтотууга багытталат. Мамлекеттик, саясий жана аскердик органдардын башка мамлекеттин аймагына куралдуу күчтөрдүн басып кирүү шарттарын жоюуга багытталган ишмердүүлүгү.

Алдын алуу дипломатиясы — тараптардын ортосундагы пикир келишпестиктерди болтурбоого, талаштарды куралдуу жаңжалга айланып кетишинен сактоого жана пайда болгон кагылышуулардын масштабын чектөөгө багытталган чаралардын системасы.

Асимметриялык стратегия — атаандаш үчүн кабыл алынгыс болгон стандарттарга жана принциптерге негизделип, өз демилгесин жана аракет эркиндигин сактап калууга багытталган ишмердикти пландоо, уюштуруу жана жүргүзүү өнөрү.

Аскердик абал — өлкө аймагында же анын айрым бөлүктөрүндө өлкө Конституциясына ылайык Президент тарабынан киргизилүүчү өзгөчө укуктук режим. Ал өлкөгө каршы агрессия болгондо же ага түз коркунуч жаралганда киргизилет.

Аскердик аракеттер театры — континенттин бир бөлүгү (аны курчаган деңиздер менен кошо) же океандын (деңиздин) жээги менен коштолгон акваториясы, ошондой эле алардын үстүндөгү аба жана космос мейкиндиги. Бул аймакта стратегиялык аскер күчтөрү жайгаштырылып, чоң масштабдагы аскердик аракеттер жүргүзүлүшү мүмкүн.

Аскердик блок — мамлекеттердин аскердик-саясий союзу, алардын саясий, экономикалык жана аскердик аракеттерин координациялоону карайт. Эл аралык кырдаал курчуп турган учурда тынч мезгилде түзүлүп, узак мөөнөткө топтук коопсуздукту камсыз кылуу куралы катары кызмат кылат.

Аскердик доктрина — өлкөнүн аскердик коопсуздугун камсыз кылуунун аскердик-саясий, аскердик-стратегиялык жана аскердик-экономикалык негиздерин аныктаган расмий көз караштар менен жоболор системасы.

Аскердик конфликт — мамлекеттердин, элдердин же социалдык топтордун ортосундагы карама-каршылыктарды аскердик күч колдонуу жолу менен чечүү формасы. Аскердик конфликттерге согуштар жана куралдуу кагылышуулар кирет.

Аскердик коопсуздук — мамлекеттин аскердик түзүмү тарабынан камсыздалган абал, анда өлкө белгиленген деңгээлдеги коргонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп, улуттук кызыкчылыктарды аскердик жолдор менен коргой алат.

Аскердик коркунуч — аскердик коркунучтун эң жогорку формасы, ал мамлекеттин коопсуздугуна түздөн-түз шек келтирет. Анын негизги белгилери:

- аскер күчүн колдонууга даярдыктын көрсөтүлүшү же жашыруун даярдык;
- аскердик-саясий абалдын түздөн-түз жаңжал чыгуу коркунучун жаратышы.

Аскердик коркунуч атаандаш тараптардын ортосундагы курч карама-каршылыктын болушу, каршы тараптын саясий максаттарына жетүү үчүн аскер күчүн колдонуу ниети жана анын аскердик түзүмдөрүнүн (күчтөрүнүн) согуш аракеттерин баштоого даярдыгы менен

Аскердик коркунуч — белгилүү геосаясий, аскердик-стратегиялык, коомдук-саясий жана экономикалык шарттарда куралдуу кагылышууга же согушка алып келиши мүмкүн болгон факторлордун жыйындысы менен мүнөздөлгөн абал. Бул атаандаш тараптардын ортосундагы олуттуу карама-каршылыктардын жана аларды аскердик күч колдонуу жолу менен чечүүгө болгон ниеттеринин болушу менен аныкталат.

Аскердик коркунучтун булактары —

- тышкы — саясий, экономикалык, социалдык, аймактык, диний же этникалык карама-каршылыктарды эл аралык укук нормаларын бузуу менен аскердик күч аркылуу чечүүгө умтулган мамлекет же мамлекеттер коалициясы;
- ички — сепаратисттик, улутчул, диний, саясий жана экстремисттик күчтөр, алар куралдуу күч же башка мыйзамсыз ыкмаларды колдонушу мүмкүн. Ошондой эле терроризм, уюшкан кылмыштуулук жана мамлекеттин аскердик коопсуздугуна коркунуч жараткан масштабдагы контрабанда ишмердиги да бул категорияга кирет.

Аскердик стратегия —

согуштардын мүнөзү жана аларды аскердик ыкмалар менен алдын алуу, өлкөнү жана куралдуу күчтөрдү кол салууга каршы даярдоо, согуш жүргүзүүнүн ыкмалары жана формалары тууралуу илимий билимдер системасы;

мамлекеттин жана жогорку аскердик жетекчиликтин согуштун алдын алуу, өлкөнү жана куралдуу күчтөрдү согушка даярдоо, ошондой эле согуштук аракеттерди башкаруу боюнча практикалык ишмердиги.

Аскерий башкаруу органдары — командачылыктар, штабдар, башкармалыктар, бөлүмдөр жана кызматтар сыяктуу туруктуу (штаттык) же убактылуу түзүлгөн (штаттан тышкаркы) органдар. Алар тынчтык жана согуш мезгилинде өздөрүнө караштуу аскерлерди (күчтөрдү) башкаруу милдетин аткарышат.

Аскердик коалиция — согушка даярдануу жана аны жүргүзүү үчүн түзүлгөн мамлекеттердин убактылуу аскердик-саясий бирикмеси. Аскердик блоктордон айырмаланып, коалиция негизинен согуш жүргүзүү же башка

ыкмалар менен коалициянын максаттарына жетүү үчүн гана түзүлөт. Коалициянын катышуучуларынын саны аскердик максатка ылайык аныкталат.

Атайын кызматтар — мамлекеттин атайын органдарынын өзгөчө түрү. Алардын негизги милдети — мамлекетти ички жана тышкы коркунучтардан жашыруун коргоо, ошондой эле мамлекеттик жетекчиликке маалыматтык колдоо көрсөтүү. Бул иш-аракеттер мыйзам чегинде жана белгиленген тартипте жарандардын айрым укуктары менен эркиндиктерин чектөөнү камтышы мүмкүн.

Баскынчылыкка каршы туруу — агрессияны чагылдыруунун алгачкы этабы. Бул — тынчтык мезгилиндеги аскер бөлүктөрү тарабынан жүргүзүлүүчү коргонуу мүнөзүндөгү иш-чаралардын жыйындысы. Анын максаты — Россия Федерациясынын Куралдуу Күчтөрүн, башка аскердик түзүмдөрүн жана органдарын стратегиялык жайгаштырууну камсыз кылуу жана кийинки аракеттерди жүргүзүүгө шарт түзүү — душманды талкалоо же агрессияны токтотууга мажбурлоо.

Глобалдык коопсуздук — дүйнөлүк коомчулуктун ар кандай коркунучтардан (мамлекеттерден же уюмдардан чыккан) жана адамзат цивилизациясынын өнүгүшүнө байланыштуу же табигый жана космостук кырсыктардан корголгон абалы.

Глобалдык проблемалар (глобалдык чакырыктар) — бүтүндөй адамзат цивилизациясына таасир этүүчү процесстер жана көрүнүштөр. Алар бардык мамлекеттердин жана элдердин кызыкчылыктарына тийиштүү болуп, өз ара көз карандылыкты күчөтөт жана ошол эле учурда алардын аялуулуугун жогорулатат.

Дүйнөлүк коркунуч — кырдаал, ар бир конкреттүү учурда БУУ Коопсуздук Кеңеши тарабынан чечим кабыл алуу укугу менен аныкталат жана ушул орган тарабынан БУУ Уставына ылайык эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту сактоо үчүн кандай чаралар көрүлүшү керектиги тууралуу сунуштар же чечимдер кабыл алынышынын негизин түзөт. Агрессия актыларынан айырмаланып, азыркы убакка чейин тынчтыкка коркунучту конкреттештирген эл аралык документтер жок.

Жеке аскердик компания — жеке ишкана, аскер кызматкерлерин даярдоодон тартып аскердик операцияларды жүргүзүүгө чейин кең спектрдеги кызматтарды пайда табуу максатында аткарат.

Зыян — алдын алуу мүмкүн болбогон коркунучтан улам субъект жоготкон мүмкүнчүлүктөрү жана анын кызыкчылыктарынын ошол бөлүгү, азыр канааттандырылбай калган.

Информациялык инфраструктура — маалыматты түзүү, иштетүү, сактоо жана берүү үчүн колдонулуучу техникалык каражаттар менен системалардын жыйындысы. Бул — маалыматты чогултуу, сактоо, автоматтык түрдө иштетүү жана жайылтуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган чөйрө.

Информациялык коопсуздук — маалыматтык күрөш шарттарында жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин техникалык жана моралдык-психологиялык таасирлерден корголгон абалы.

Информациялык курал — маалыматтык күрөштө колдонулуучу каражаттар менен ыкмалардын жыйындысы. Алар атаандаш тараптын маалыматтык объекттерине зыян келтирүү, чалгын жүргүзүү жана өз маалымат объекттерин коргоо үчүн колдонулат. Маалыматтык куралдын негизги түрлөрү:

- электромагниттик нурланууну аныктоо жана бутага алуу каражаттары;
- радиоэлектрондук жабдууларга таасир этүү же аларды коргоо каражаттары;
- программалык башкаруу системаларынын модулдарына таасир этүү же коргоо каражаттары;
- маалымат берүү процессине таасир этүү же коргоо ыкмалары;
- үгүт жана дезинформация каражаттары;
- психотроптук жана башка психологиялык таасир берүүчү каражаттар.

Информациялык таасирден коргонуу — башка мамлекеттердин (же атаандаш тараптардын) маалыматтык-психологиялык жана техникалык таасирин нейтралдаштыруу же азайтуу, ошондой эле өз маалыматтарын коргоо максатындагы иш-чаралардын комплекси.

Ички коопсуздук — жарандардын укуктары, эркиндиктери, өмүрү жана мүлкү корголгон, конституциялык түзүлүш туруктуу жана коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрү туруктуу болгон абал.

Ички куралдуу конфликт — өлкөнүн аймагында орун алган куралдуу кармаш, анда экстремисттик, улутчул же диний топтор өз ара, же болбосо саясий, сепаратисттик, террористтик топтор конституциялык мамлекеттик органдар менен кагылышат.

Каршы туруу — 1) күрөш, каршылык көрсөтүү; 2) эки атаандаш тараптын аскердик, экономикалык, технологиялык, маалыматтык, саясий, идеологиялык жана башка тармактардагы атаандаштыгынын процесси.

Каршы туруу форматы — максаттарды аныктоо жана ишке ашыруу модели, анын негизги компоненттери: мотивациялар, ресурстарды колдонуу ыкмалары, убакыт жана мейкиндик, ишмердик шарттары жана өткөн тажрыйба.

Коллективдик коопсуздук органдары — бир нече мамлекеттердин коопсуздукту биргелешип камсыздоо максатында келишимдин негизинде түзгөн бирдиктүү башкаруу органдары. Алардын милдети — жалпы коргонуу жана коопсуздук аракеттерин координациялоо.

Коллективдүү коопсуздук — мамлекеттердин кызматташуусуна негизделген чаралардын жыйындысы. Максаты — эл аралык тынчтыкты сактоо, коркунучтарды алдын алуу жана жоюу, агрессияны токтотуу жана зарыл учурда кол салуудан жабыркаган мамлекетке, анын ичинде аскердик, жардам көрсөтүү.

Коллективдүү коопсуздуктун универсалдуу системасы — бул эл аралык коопсуздукту сактоо максатында кызыкдар мамлекеттер тарабынан

ыктыярдуу түрдө алынган милдеттемелерге жана макулдашылган аракеттерге негизделген эл аралык-укуктук режим.

Континенталдык район — белгилүү бир континенттин аймагы жана ага чектеш океандык (деңиздик) акваториялар, ички деңиздер жана алардын курамындагы аралдар, ошондой эле деңиздин өзгөчө экономикалык зонасынын сырткы чек арасына чейинки аймактар жана алардын үстүндөгү аба-асман мейкиндиги. Бул аймактарда өлкөнүн (мисалы, Россия Федерациясынын) аскердик коопсуздугуна болгон коркунуч аз же болбогон деңгээлде.

Конфликтти жөнгөө салуу — мамлекеттердин же мамлекеттик эмес субъекттердин кызыкчылыктарынан улам пайда болгон саясий, экономикалык, дипломатиялык жана аскердик кагылышууну компромисс аркылуу же каршылыктарды жоюу жолу менен чечүү.

Коомдук улуттук коопсуздук системасы — жалпы жарандык коопсуздукту камсыздоочу, ар кандай деңгээлдеги коомдук түзүмдөрдүн туруктуу иш-аракет системасы. Алардын негизги функциялары төмөнкүлөр:

- коомдук коркунуч булагынын жана коркунуч жаралышынын алдын алуу;
- кризистик кырдаалдардын жана жаңжалдардын эрте алдын алуу;
- жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин, коомдун кызыкчылыктарын коргоо;
- коомдук пикирди калыптандыруу жана ага таасир этүү;
- бийлик органдарынын ишине коомдук көзөмөл жүргүзүү;
- жарандарды коомдук коопсуздукту камсыз кылуу иштерине тартуу;
- социалдык жана моралдык бузулууларга, коррупцияга, кызматтык жоопкерсиздикке жана кесиптик компетентсиздикке каршы күрөшүү;
- жарандык аң-сезимди өнүктүрүү.

Кооперациялык (коалициялык) аскердик топ (күчтөр) — эки же андан көп мамлекеттин (же аскерий-саясий союздун) аскерий топторунун убактылуу бирикмеси болуп, бирдиктүү командачылык алдында операцияларда жалпы милдеттерди аткаруу үчүн түзүлөт.

Коопсуздук объектиси — бул коргоого тийиш болгон нерсе. Ал — адамдын, коомдун жана мамлекеттин иш-аракеттери, функциялары жана алардын коомдук же эл аралык статусун аныктаган баалуулуктары болуп эсептелет.

Коопсуздук субъектиси — коопсуздукту камсыз кылуу боюнча укук жана милдеттерге ээ болгон тарап; башкача айтканда, коопсуздукту коргогон субъект.

Кризистин чечүү — кооптуу кырдаалдарга жооп кайтаруу жана алардын кесепеттерин кабыл алынуучу деңгээлге чейин азайтуу. Аскердик-саясий жактан бул кырдаалды жөнгө салуу үчүн куралдуу күч колдонуу дегенди билдирет.

Кризистик кырдаалдарды башкаруу — кризистин алдын алуу, токтотуу же чечүү боюнча чаралар, зарыл болсо, куралдуу күчтөрдү колдонууга уюшулган өтүүнү камтыйт.

Куралдуу акция — бул бир тараптуу курал колдонуу түрүндөгү аракет. Адатта масштабы жана убактысы чектелет. Бир мамлекеттин (же мамлекеттер коалициясынын) башка мамлекетке (же коалицияга) каршы жасаган куралдуу аракеттери. Мамлекет ичинде — куралдуу күчтөрдүн, башка аскердик түзүмдөрдүн же террористтик, сепаратисттик жана башка мыйзамсыз түзүмдөрдүн улуттук коопсуздукка коркунуч келтирген бир тараптуу аракеттери. Айрым учурда мындай аракеттер провокациялык мүнөзгө ээ болуп, куралдуу окуяга же согушка айланып кетиши мүмкүн.

Куралдуу кол салуу (басып кирүү) — агрессия актысы; башка мамлекеттин макулдугусуз бир же бир нече мамлекеттин куралдуу күчтөрүнүн анын аймагына кургакта, абада же деңиз аркылуу кириши. Ошондой эле мамлекеттин чек арасын (аба мейкиндигин, деңиз сууларын) куралдуу бөлүктөр, учактар же кемелер тарабынан бузуу, же чек араны бузбай туруп анын аймагына бомба, ракета менен сокку уруулар да куралдуу кол салуу катары эсептелет.

Куралдуу конфликт — карама-каршылыктарды курал колдонуу жолу менен чечүүнүн бир формасы. Бул учурда мамлекет (же мамлекеттер) «согуш» деп аталган өзгөчө абалга өтпөйт. Куралдуу конфликттерге ар түрдүү аскердик инциденттер, куралдуу акциялар жана чектелген масштабдагы кагылышуулар кирет, алар иррегулярдык же регулярдык куралдуу түзүлүштөрдүн катышуусунда жүргүзүлөт.

Куралдуу конфликттердин алдын алуу — куралдуу жаңжалдардын чыгуу мүмкүнчүлүктөрүн жоюуга багытталган чаралар системасы. Бул чаралар саясий-дипломатиялык, экономикалык жана башка тынчтык жолдору аркылуу ишке ашырылат, ал эми аскердик каражаттар бул учурда кармап туруучу фактордун ролун ойнойт.

Күч колдонуу коркунучу — аскер күчүн ачык көрсөтүү, мамлекеттин өз маанилүү кызыкчылыктарын коргоо үчүн белгилүү шарттарда күч колдонууга даяр экенин билдирүү.

Мамлекетти куралдуу жол менен коргоо — мамлекеттин көз карандысыздыгын, эгемендүүлүгүн, аймактык бүтүндүгүн жана башка улуттук кызыкчылыктарын сактоого жана чындоого багытталган уюшкан ишмердик. Эки аспектиге ээ:

- тышкы — согуштун алдын алуу, сырткы коркунучтардан коргонуу, өлкөнү жана куралдуу күчтөрдү мүмкүн болгон агрессияга каршы даярдоо;
- ички — улутчул, сепаратисттик жана башка мыйзамсыз күчтөрдүн аракеттеринен, мамлекеттин конституциялык түзүлүшүн кулатууга же аймактык бүтүндүктү бузууга багытталган аракеттерден жарандарды, коомду жана мамлекетти коргоо.

Мамлекеттик коргонуу кубаттуулугу — мамлекеттин материалдык жана руханий ресурстарынын, аскердик жана жарандык каражаттарынын жыйындысы. Ал мамлекетке аскердик коопсуздукту ишенимдүү камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Мамлекеттик улуттук коопсуздук системасы — бул жаранды, коомду жана мамлекетти ички жана тышкы душмандардан келген мыйзамсыз,

зомбулук аракеттерден коргоону камсыз кылган мамлекеттик органдардын жыйындысы. Ошондой эле бул органдар инсанды, коомду жана мамлекетти өнүктүрүү үчүн шарт түзүү милдетин да аткарат.

Мамлекеттин дүйнөлүк океандагы экономикалык ишмердүүлүгүнүн коопсуздугун камсыз кылуу иш-аракеттери — өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарын коргоо максатында деңиз аймактарында (территориялык деңизде, өзгөчө экономикалык зонада жана белгиленген океан аймактарында) жүргүзүлүүчү чаралардын жана аракеттердин жыйындысы. Бул иш-аракеттер кеме жүрүшүнүн коопсуздугун камсыз кылууга жана экономикалык объекттерди сактоого багытталган.

Мобилизация — мамлекеттин согуш максаттарына жетүү үчүн бар болгон ресурстарды, күчтөрдү жана каражаттарды жандандыруу, топтоо жана максималдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын комплекси. Мобилизация — бул мамлекеттин экономикасын (Россия Федерациясынын, анын субъекттеринин жана муниципалдык түзүмдөрүнүн экономикасын), мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын, ошондой эле аскердик түзүмдөрдү жана атайын кызматтарды тынчтык абалынан согуштук шартка өткөрүү боюнча иш-чаралардын жыйындысы. Мобилизация жалпы же жарым-жартылай болушу мүмкүн.

Өтө маанилүү объектилер — мамлекеттин (же куралдуу күчтөрдүн) инфраструктурасына олуттуу зыян келтирүү же анын ишин токтотуу мүмкүн болгон объектилер. Аларга таасир этүү саясий, экономикалык, эл аралык, коргонуу, маалыматтык жана ички саясий чөйрөлөрдө терс натыйжаларга алып келиши мүмкүн.

Ракетага каршы коргонуу — баллистикалык ракеталарга каршы күрөшүү боюнча атайын күчтөр жана каражаттар тарабынан жүргүзүлүүчү иш-чаралар жана согуштук аракеттер системасы. Максаты — стратегиялык жана башка маанилүү объекттерди, аскер топторун ракеталык соккулардан сактоо же алардын зыянын азайтуу. Ракетага каршы коргонуу стратегиялык жана стратегиялык эмес түрлөргө бөлүнөт.

Саясий мүнөздөгү коркунуч —

конституциялык түзүлүштү максаттуу өзгөртүүгө багытталган аракеттер, ал өлкө калкынын негизги укуктары менен эркиндигин бузат;

мамлекеттик башкаруу системасынын тапшырмаларга жооп бербестиги; өлкө ичинде бийлик укуктарын мыйзамсыз жана мыйзамга каршы кайра бөлүштүрүү (сепаратизм, аймактык-экономикалык байланышты бузуу, территориялык бүтүндүккө коркунуч ж.б.).

Согуштун (куралданган конфликттин) масштабы — согуштардын жана куралдуу жаңжалдардын көлөмүн мүнөздөгөн жалпылама көрсөткүч. Ал мейкиндик (географиялык көлөм), убакыт (узактык) жана катышуучулардын саны, тартылган күч жана каражат сыяктуу параметрлер менен аныкталат. Масштабы боюнча согуштар төмөнкүдөй бөлүнөт: ири масштабдагы, регионалдык, жергиликтүү (локалдык). Мамлекеттер согуш деп аталган өзгөчө абалга өтпөгөн куралдуу жаңжалдар — чакан масштабдагы аскердик жаңжалдар болуп саналат.

Согуштун эскалациясы — 1) согуш масштабын кеңейтүү; 2) аскер-саясий кагылышуунун акырындык менен кризистик абалга, аскердик кагылышууга жана чоң масштабдуу согушка айлануу процесси.

Союздаштар — бул Россия Федерациясы менен аскердик коопсуздукту камсыз кылуу жаатында кызматташкан мамлекеттер (же мамлекеттер коалициясы) жана өкмөттүк эмес аскердик түзүмдөр. Алар Россия менен тынчтык учурунда кызматташууга жана түздөн-түз аскердик агрессия болгондо өз ара жардам көрсөтүүгө милдеттүү.

Стратегиялык маданият — бул мамлекеттин жашоосу үчүн маанилүү маселелерди чечүүнүн тарыхый түрдө калыптанган өзгөчө ыкмасы. Ал улуттук салттар, географиялык абал, дүйнө тааным жана тарыхый тажрыйба менен шартталат. Стратегиялык маданият — бул ички же тышкы жагдайдын өзгөрүшүнө мамлекеттин биринчи реакциясы катары калыптанган маселелерди чечүү ыкмасы.

Стратегиялык өнөктөштүк — мамлекеттер ортосундагы саясий, экономикалык жана аскердик тармактардагы кызматташтыктын түрү. Ал улуттук кызыкчылыктардын бир катар окшоштуктарына негизделет жана кадимки дипломатиялык мамилелер менен союздаш мамилелердин ортосундагы орто деңгээлди билдирет.

Стратегиялык токтотуу — мамлекет тарабынан саясий, экономикалык, аскердик жана башка чөйрөлөрдө бир тараптуу же коалициялык негизде жүргүзүлгөн чаралардын жыйындысы. Алардын максаты — атаандаш тарапка зомбулук жолу менен саясий максаттарына жетүү мүмкүн эместигин көрсөтүү, анткени мындай аракеттер жооп иретиндеги чаралардан улам ага кабыл алынгыс кесепеттерди алып келет. Стратегиялык токтотуунун күч колдонууга байланышкан маанилүү бөлүгү — бул ядролук токтотуу.

Талап — укуктук норма же белгилүү бир факт боюнча мамлекеттер (же башка субъекттер) ортосундагы пикир келишпестик. Анда бир тарап доо коюп, экинчи тарап аны толук же жарым-жартылай четке кага же кабыл алат.

Терроризм — зомбулукту негиз кылган идеология жана практика, анын максаты — калкты коркутуу жолу менен мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын же эл аралык уюмдардын чечим кабыл алуусуна таасир этүү.

Террорчулук ишмердик — төмөнкү аракеттерди камтыган ишмердиктин түрү:

- а) террордук актты уюштуруу, пландоо, даярдоо, каржылоо жана ишке ашыруу;
- б) террордук актка шыкактоо;
- в) мыйзамсыз куралдуу түзүмдү, кылмыштуу коомчулукту (уюшкан топту) түзүү же ага катышуу;
- г) террористтерди жалдоо, куралдандыруу, окутуу жана колдонуу;
- д) террордук актты даярдоодо же ишке ашырууда маалыматтык же башка жардам көрсөтүү;

е) терроризмди даңазалоо, террордук аракеттерди жүргүзүүгө чакырган же аларды актаган материалдарды жана маалыматтарды жайылтуу.

Террорчулук топ (уюм) — террордук ыкмаларды колдонгон топ же өзүнүн курамында террордук ыкмаларды колдонгон бөлүктөрдү камтыган уюм.

Тообакелдүү башкаруу — максаттар, ыкмалар жана каражаттар (ресурстар) ортосундагы мамилени белгилөө боюнча динамикалуу, үзгүлтүксүз, максаттуу процесс.

Тынчтык күчтөрү — тынчтык орнотуу операцияларына катышкан мамлекеттердин улуттук өкмөттөрү тарабынан эл аралык уюмдун (мисалы, БУУнун) карамагына берилген аскерий жана жарандык персонал. Бул күчтөр операциянын мандаты боюнча иш жүргүзүшөт.

Тынчтык орнотуу аракеттери — эл аралык тынчтыкты жана туруктуулукту калыбына келтирүү үчүн жүргүзүлүүчү саясий-дипломатиялык, аскердик жана башка формадагы биргелешкен аракеттердин жыйындысы. Алардын максаты — эл аралык жана ички жаңжалдардын алдын алуу, курчутугун азайтуу, чечүү жана кесепеттерин жоюу болуп саналат.

Тынчтыкка мажбурлоо — эл аралык же региондук коопсуздук уюмдарынын талаптарын аткаруудан баш тарткан же тынчтыкка коркунуч келтирген мамлекетке же жаңжал тарапка карата күч колдонуу жана башка мажбурлоо чараларын көрүү формасы.

Тынчтыкты бузуу — БУУнун Коопсуздук Кеңеши тарабынан күч колдонуу менен байланышкан жана эл аралык тынчтык менен коопсуздукка коркунуч жараткан абал катары аныкталган кырдаал. Мындай учурда Коопсуздук Кеңеши БУУ Уставынын VII бөлүгүнө ылайык, тынчтыкты сактоо же калыбына келтирүү боюнча чараларды көрөт. Тынчтыкты бузуу түшүнүгү агрессиядан кеңири мааниге ээ. Коопсуздук Кеңеши мындай учурларда сунуш берүүчү же милдеттүү аткарууга тийиш резолюцияларды кабыл алат.

Тынчтыкты калыбына келтирүү аракети — эл аралык же улуттук коопсуздук органы тарабынан жүргүзүлүүчү бирдиктүү максаттары жана милдеттери бар аскердик аракеттердин жыйындысы. Алардын максаты — жаңжалга катышкан тараптарды согуш аракеттерин токтотууга мажбурлоо жана саясий чечүүгө шарт түзүү.

Тынчтыкты сактоо аракети — жаңжалга катышкан тараптардын макулдугу менен жүргүзүлүүчү аскерий жана башка иш-чаралардын комплекси. Анын негизги максаты — тынчтыкты сактоо жана куралдуу жаңжалдын кеңейишине жол бербөө.

Тышкы коопсуздук — мамлекеттин улуттук кызыкчылыктары камсыздалган жана тышкы коркунучтарга карабастан анын ички туруктуулугу, суверенитети жана аймактык бүтүндүгү сакталып турган абал.

Улуттук коопсуздук — улуттун (өлкөнүн) тышкы жана ички коркунучтарга карата туруктуу жана корголгон абалы.

Улуттук коопсуздукка коркунуч — улуттук кызыкчылыктарды канааттандырууга тоскоолдук кылган ишмердиктен келип чыккан тобокелдик.

Улуттук коопсуздукту камсыз кылуу саясаты — өлкөнүн саясий жетекчилигинин улуттук кызыкчылыктарды коргоо максаттарын аныктоо жана аларга жетүү үчүн формаларды, ыкмаларды жана жолдорду иштеп чыгуу боюнча ишмердүүлүгү.

Улуттук коопсуздукту камсыз кылуу системасы — ар кандай жашоо тармактарында улуттук кызыкчылыктарды коргоо үчүн зарыл болгон деңгээлдеги коопсуздукту камсыздоого багытталган мамлекеттик жана коомдук институттардын жыйындысы.

Улуттук кызыкчылык — коом менен мамлекеттин объективдүү муктаждыктарынын элитанын баалуулук багыттары жана учурдагы шарттарды эске алуу менен аныкталган субъективдүү формасы. Башкача айтканда, бул улуттун жашоосу жана өнүгүүсү үчүн зарыл болгон негизги кызыкчылыктарды чагылдырган түшүнүк.

Улуттук кызыкчылыктар — мамлекеттин жана коомдун туруктуу жашоосун жана өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн зарыл болгон саясий, экономикалык, демографиялык, социалдык жана башка муктаждыктардын расмий түрдө аныкталган жыйындысы. Бул кызыкчылыктар атайын мамлекеттик программалар жана стратегиялар аркылуу ишке ашырылат жана корголот.

- үгүт жана дезинформация каражаттары;

Экономикалык коркунучтар — ички жана тышкы экономикалык же саясий кризистик көрүнүштөр, улуттук экономикалык системаны дестабилдештире турган факторлор.

Эл аралык конфликт — эки же андан көп тараптын (элдердин, мамлекеттердин же мамлекеттер топторунун) өз ара карама-каршы саясий мамилеси болуп, алардын кызыкчылыктарынын, максаттарынын жана аракеттеринин кагылышуусун чагылдырат. Бул карама-каршылыктардын негизи экономикалык, саясий, идеологиялык, улуттук (уруулук), диний же башка мүнөздөгү себептерге байланыштуу болушу мүмкүн. Эл аралык конфликт эки негизги баскычта болот: талаш баскычы — курал колдонулбаган этап; согуш баскычы — курал колдонулган этап (согуш же куралдуу жаңжал).

Эл аралык коопсуздук — эл аралык мамилелердин абалы, анда дүйнөлүк коомчулуктун туруктуу өнүгүшү, элдердин, мамлекеттердин жана эл аралык уюмдардын кызматташуусу камсыздалат. Ар биринин маанилүү кызыкчылыктары ар кандай коркунучтардан ишенимдүү корголот. Ал эл аралык укуктун нормаларына, тынчтыкта жашоо жана позитивдүү кызматташтык принциптерине негизделет.

Эл аралык коопсуздукту камсыз кылуу системасы — мамлекеттердин өз ара аракеттенүүсүнүн жана кызматташтыгынын жалпы таанылган принциптерине негизделген эл аралык тынчтык менен коопсуздукту сактоо механизмдеринин жыйындысы.

Эл аралык кризис — бул эл аралык системанын туруктуулугуна коркунуч туудурган жана анын өзгөрүшүнө алып келүүчү абал. Чечим кабыл алуучу жогорку деңгээлден караганда, кризис — бул абалды төмөнкүдөй кабылдоо менен мүнөздөлөт:

- негизги баалуулуктарга түз коркунуч;
- согушка тартылуу ыктымалдыгынын жогору болушу;
- чечим кабыл алууга убакыттын чектелүү болушу.

Эл аралык мамилелердин субъектисинин коопсуздугу — бул мамлекет же уюм өз кызыкчылыктарын ишке ашырууга жана өз функцияларын аткарууга мүмкүнчүлүк алган, ошондой эле өзүнүн маанилүү кызыкчылыктары корголгон абал.

Эл аралык талаштарды тынч жол менен чечүү каражаттары — эл аралык укуктун негизги принциптерине ылайык, эл аралык укуктун субъектилери ортосундагы келишпестиктерди күч колдонбостон, тынчтык жолу менен жөнгө салуу үчүн колдонулуучу эл аралык укуктук ыкмалар жана каражаттар. Бул каражаттар дүйнөдө тынчтыкты сактоо жана чыңдоо максатын көздөйт.

Эл аралык уюм — бир нече мамлекеттер тарабынан түзүлгөн уюм, анын максаты — эл аралык деңгээлде өз ара координацияны жана аракеттерди келиштирүү аркылуу жалпы маселелерди натыйжалуу чечүү.